

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та психології дошкільної освіти**

**ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ПИСЬМА
У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка 6 курсу, групи 608
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
Василенко Марина Вікторівна

Керівник: кандидат психологічних
наук, доцент **Колтунович Т. А.**

До захисту допущено:
Протокол засідання кафедри № 4
від 3 листопада 2021 р.
зав. кафедри _____ доц. Олійник М. І.

АНОТАЦІЯ

Василенко М. В. Попередження порушень письма у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. – Магістерська робота.

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи 102 сторінки. Робота проілюстрована 9 таблицями.

У магістерському дослідженні комплексно досліджено проблему порушення письма дошкільників із загальним недорозвитком мовлення: причинну зумовленість, механізми виникнення, специфіку когнітивного компоненту; визначено стратегію і тактику логопедично-педагогічного етапу дослідження; науково обґрунтовано й емпірично досліджено теоретико-методичні засади та розроблено й експериментально перевірено комплексну диференційовану систему з формування та попередження порушень письма у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення на основі системного, корекційно-розвивального, комунікативно-діяльнісного підходів.

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу дослідження, теоретико-методологічну основу, методики та практичне значення одержаних результатів. У першому розділі розкрито основні поняття дослідження, розглянуто особливості процесу письма, психолого-педагогічні характеристики дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. У другому розділі теоретично обґрунтовано модель диференційованої діагностики порушення письма у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення та алгоритм її впровадження у роботу закладу дошкільної освіти, які й було покладено в основу експериментально-дослідної роботи. За результатами констатувального етапу дослідження висвітлено авторське бачення реалізації комплексної системи формування й попередження порушення письма у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. Систему забезпечують пріоритетні напрями: діагностичний, корекційно-розвивальний, психолого-педагогічний. Запропонована система є цілеспрямовано організованим

освітнім простором, який заповнює спеціально скорегована взаємодія фахівців психолого-педагогічного профілю, членів родини та самої дитини. У третьому розділі здійснено кількісний і якісний аналіз результатів дослідження, представлено теоретичне обґрунтування формувального експерименту, описано методики попередження порушень письма у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, що включають розвиток дрібної і артикуляційної моторики, фонематичного слуху і сприйняття, лексико-граматичної сторони мовлення, формування і підтримання позитивного емоційного ставлення до занять, до оточуючих і до самого себе. Також здійснено перевірку ефективності розробленої нами програми. У висновку сформульовано основні положення із результатами проведеного дослідження щодо попередження порушень письма у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення на основі теоретичного аналізу вивченої літератури та результатів експериментального дослідження.

Ключові слова: *письмо, загальний недорозвиток мовлення, дисграфія, дошкільники, порушення письма.*

ANNOTATION

The writing process is quite complex, systematic, arbitrary. In order to use written language, it is necessary to acquire certain skills and abilities.

The success of children's education in school largely depends on the level of their mastery of writing skills. It is important to develop this skill in advance, i.e. in the preschool period, so that the child is more adapted and prepared for the educational process.

Speech therapy work with older preschoolers with general speech underdevelopment includes several areas. These are the prevention of possible secondary speech disorders, the prevention of speech disorders before their occurrence, the overcoming of already existing speech and writing disorders of older preschool children, the improvement of language and writing in the absence of disorders, and so on. Speech therapy work is sometimes perceived as specific actions that are aimed at eliminating incorrect pronunciation or eliminating writing

defects. But, thus, only a part of the speech therapist's work is considered. It is necessary to develop writing skills in a timely manner and anticipate the occurrence of writing disorders of older preschool children with general speech under-development, as the presence of disorders is an obstacle to literacy at the initial stage of learning and later to learning grammar of the native language. Written language captures the oral one and promotes communication when communication through oral language is impossible, which is why there is a need to master written speech.

Based on the analysis of methods of examination of fine and articulatory motility, phonemic hearing and perception, lexical and grammatical side of speech, a statement experiment was conducted.

The obtained data necessitated a formative experiment (introduction of speech therapy correction work) aimed at preventing writing disorders of older preschoolers with language delay.

The study involved 70 senior preschooler (control group – 35, experimental group – 35). 24 classes were developed and conducted, including 4 frontal and 20 individual classes with children of the experimental group. Classes were aimed at: development of fine and articulatory motility; development of phonemic hearing and perception; development of the lexical and grammatical side of speech; formation and maintenance of a positive emotional attitude to classes, to others and to oneself. The obtained data by comparing the two groups on the chi Pearson square are statistically significant at the level of $p \leq 0.01$. The proposed exercises increased the effectiveness of the surveyed indicators. The results of the control experiment showed the effectiveness of the corrective work.

The developed correctional program can be used by specialists of preschool institutions in their professional activities, students of higher education institutions during speech therapy practice, as well as teachers of higher education institutions for more effective formation of various areas, qualities and aspects of future educators and speech therapists which make it possible to prevent violations of the writing process of older preschool children with general speech underdevelopment.

Key words: *writing, general speech underdevelopment, dysgraphia, preschoolers, writing disorders.*

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИВЧЕННЯ І ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ПИСЬМА У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ.....	12
1.1. Характеристика порушень писемного мовлення у старших дошкільників	12
1.2. Психологічний зміст процесу письма	16
1.3. Фізіологічний зміст процесу письма	20
1.4. Психолого-педагогічна характеристика старших дошкільнят із загальним недорозвитком мовлення та особливості їх навчання письму	23
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕНЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ МОВЛЕНЄВОГО РОЗВИТКУ	28
2.1. Організація дослідження та опис методик дослідження артикуляційної і дрібної моторики.....	28
2.2. Опис методик дослідження фонематичного слуху і сприйняття.....	33
2.3. Методика дослідження лексико-граматичної сторони мовлення.....	35
2.4. Особливості розвитку артикуляційної та дрібної моторики, фонематичного слуху та лексико-граматичної сторони мовлення у старших дошкільників	37

РОЗДІЛ 3. ЛОГОПЕДИЧНА РОБОТА З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ПИСЬМА У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ	47
3.1. Теоретичне обґрунтування попередження порушень письма у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.....	47
3.2. Розробка змісту логопедичної роботи з попередження порушень письма у старших дошкільників із загальним недорозвитку мовлення.....	49
3.3. Перевірка ефективності корекційної програми з попередження порушень письма у дітей із загальним недорозвитком мовлення...	55
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	78

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЗМР – затримка мовленнєвого розвитку

ЗНР – загальний недорозвиток мовлення

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ВСТУП

Актуальність дослідження. Успішність навчання дітей в школі багато в чому залежить від рівня оволодіння ними навичками письма. Важливо формувати цю навичку заздалегідь, тобто в дошкільний період, щоб дитина була більш адаптованою і підготовленою до освітнього процесу. Має значення не тільки формування, але й попередження будь-яких порушень письма у дошкільнят, зокрема у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, оскільки у навчанні письму таких дітей необхідно враховувати особливості формування їх мовних і немовних функцій та процесів, які пов'язані з оволодінням письмом (графічні, граматичні помилки тощо).

Стан дослідження проблеми. В основі вивчення порушень письма у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення лежать положення А.Н. Корнева, Л.Г. Парамонової, Т.Б. Філічева про організацію корекційної роботи із дітьми дошкільного віку з порушеннями мовлення. Вивчення основних аспектів зазначеної теми ґрунтувалося також на теоріях і матеріалах А.Є. Алексєєвої, Р.Е. Льовіной, Е.Ф. Попової. Теоретичну основу дослідження також склали теорії А.Р. Лурії і Л.С. Цветкової, на думку яких, успішне навчання дошкільнят багато в чому залежить від оволодіння ними письмом, як складним багатофункціональним психофізіологічним процесом.

Логопедична робота з дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення включає в себе кілька напрямків. Це попередження можливих вторинних порушень мови, профілактика мовних порушень до їх виникнення, подолання вже наявних порушень мови і письма у дітей старшого дошкільного віку, вдосконалення мови і письма за відсутності порушень і ін. Логопедична робота іноді сприймається як конкретні дії, які спрямовані на усунення неправильної вимови або усунення дефектів письма. Але, таким чином, розглядається лише частина роботи логопеда. Необхідно

формувані навички писемного мовлення своєчасно і передбачити появу порушень письма у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, оскільки наявність порушень є перешкодою в оволодінні грамотою на початковому етапі навчання, а пізніше – в засвоєнні граматики рідної мови. Письмове мовлення фіксує усне і сприяє комунікації людей, коли спілкування за допомогою усного мовлення неможливо, саме тому виникає необхідність оволодіння письмовою мовою.

Проблематика: визначення логопедичної роботи з попередження порушень письма у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерське дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Тенденції розвитку сучасної дошкільної освіти: імплементація Європейського досвіду у вітчизняну педагогічну практику» (№ держреєстрації 0116U006150, 2016-2020 рр.) та «Професійна підготовка педагогічних кадрів закладів дошкільної освіти в контексті Євроінтеграційних перетворень» (№ держреєстрації 0121U110897, 2021-2025 рр.)

Тему магістерської роботи затверджено на засіданні кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти (протокол №1 від 24 вересня 2020 року (для студентів 2020-2021 р. н.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити прийоми, методи попередження порушень письма у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.

В основу роботи покладено **гіпотеза:** від рівня розвитку усного мовлення залежить оволодіння письмовою мовою.

Відповідно до мети та висунутої гіпотези сформульовано **завдання:**

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з особливостей розвитку письмового мовлення у старших дошкільників;
2. Розкрити специфічні особливості навчання письму дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення;
3. Дослідити особливості розвитку дрібної моторики, моторики артикуляційного апарату, фонематичного слуху і сприйняття, лексико-граматичну сторону мови у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мови;
4. Розробити програму корекційної роботи з попередження порушень письма у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення і перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – порушення особливостей письма в старших дошкільників із загальним недорозвиненням мови.

Предмет дослідження – корекційна робота з попередження порушень письма у дошкільнят із загальним недорозвитком мовлення.

Методи дослідження:

– *теоретичні*: вивчення, аналіз та узагальнення психолого-педагогічних, психолінгвістичних, лінгвістичних, нейропсихологічних науково-теоретичних джерел з метою визначення стану розробленості досліджуваної проблеми у загальній та спеціальній психолого-педагогічній літературі, теоретико-методологічних засад дослідження та перспективних напрямів її вирішення; аналіз навчальних та корекційних програм з подолання порушень усного та писемного мовлення у дошкільників; змісту навчально-методичних посібників з проведення корекційної (логопедичної) роботи з дошкільниками із дисграфією.

– *емпіричні*: з метою обстеження моторики органів апарату артикуляції і дрібної моторики застосовувалися методики Г.В. Бабиної, Г.А. Волкової і Н.В. Ніщева. Лексико-граматична сторона мови обстежувалася за допомогою методик Т.І. Гризик, Л.Є. Тимошук,

С.Н. Семіхватської, О.Б. Іншакового. Обстеження фонематичного слуху і сприйняття було здійснено за методикою Н.І. Дьякової.

Проаналізувавши методики попередження порушення письма, була розроблена корекційна програма, що включає такі напрями логопедичної роботи:

- розвиток дрібної і артикуляційної моторики;
- розвиток фонематичного слуху і сприйняття;
- розвиток лексико-граматичної сторони мовлення;
- формування та підтримку позитивного емоційного ставлення до занять, до оточуючих і самого себе.

– *математико-статистичні*: методи описової статистики, якісний та кількісний аналіз одержаних експериментальних даних, статистичний аналіз за критерієм χ^2 Пірсона.

Експериментальна база дослідження. Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 27 комбінованого типу Харківської міської ради (старша вікова група).

Наукова новизна дослідження.

– *вперше*: подано цілісну характеристику порушень писемного мовлення у старших дошкільників;

– *удосконалено*: модель дослідження стану дрібної і артикуляційної моторики, фонематичного слуху і сприйняття, лексико-граматичної сторони мовлення в дітей із загальним недорозвитком мовлення;

– *обґрунтовано*: методику корекційно-логопедичної роботи з попередження порушення письма у дітей старшого дошкільного віку із ЗМР;

– *набули подальшого розвитку*: методики попередження порушення письма.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що:

- підготовлені вправи та завдання можна включати в заняття з попередження порушень письма у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення;
- розроблена програма корекційної (логопедичної) роботи може бути використана у професійній діяльності фахівцями закладів дошкільної освіти (логопедами, вихователями), а також студентами закладів вищої освіти у процесі навчання та проходження логопедичної практики для більш ефективного формування різних сфер, якостей і сторін, які дають змогу запобігати порушенням у процесі навчання письму дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження доповідалися та мали позитивний відгук на засіданнях кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти, щорічній студентській науковій конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (19 квітня 2021 р., м. Чернівці), студентській конференції «Прикладні дослідження у педагогіці та психології» («Conferința Studențească de Cercetare Aplicată în Științele Educației și Psihologie»), яка відбулась у змішаному форматі на базі Сучавського університету «Штефан чел Маре» (25–26 листопада 2021 р. м. Сучава, Румунія).

Публікації. За темою магістерського дослідження надруковано 1 тези в матеріалах щорічної студентської наукової конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 81 найменування (з них 18 іноземною мовою), 5 додатків.

Загальний обсяг роботи 102 сторінки. Основний зміст роботи викладено на 68 сторінках. Робота проілюстрована 9 таблицями.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИВЧЕННЯ І ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ПИСЬМА У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

1.1. Характеристика порушень писемного мовлення у старших дошкільників

Письмо – засіб фіксації думок людини за допомогою спеціально створених умовних позначень (письмових знаків); це один із інструментів пізнання світу; продукт розвитку людства, складна психічна діяльність та унікальна ознака, що відрізняє людину від інших живих істот [25; 28; 34].

Процес письма – досить складний, системний, довільний.

Для того, щоб користуватися письмовою мовою, необхідно набути певних умінь і навичок. Письмо передбачає здійснення точного, послідовного фонематичного аналізу слова та співвіднесення виділених звуків з відповідними фонемами. Потім фонemi повинні бути позначені строго визначеними буквами.

Письмо вимагає чіткого відмежування один від одного подібних фонем, запам'ятовування графіки букв і відтворення їх у потрібній послідовності [8; 36; 50].

Кожна дитина, навчаючись письму, спочатку допускає чимало помилок, але досить швидко позбавляється від них. У дошкільному віці дитина за своїми мовленнєвими та розумовими здібностями не в змозі засвоїти основний набір правил правопису. Крім того, вона сприймає зображення літери так, як зображення картинки, малюнка, але не символу, знаку.

Тому у письмі дошкільнят часто зустрічаються дзеркально зображені букви поряд з правильними: С і Э, Я і R, И та N, пропуски букв, злите

написання двох слів.

Такі тимчасові помилки на початковому етапі оволодіння письмом не можна вважати порушенням, це – закономірне явище. Манера письма у одних дітей формується швидко і легко, в інших – вимагає значних зусиль, а у деяких – без спеціальної допомоги логопеда залишається недосконалою дуже довго, а іноді – все життя, що свідчить про порушення письма [57].

Порушення процесу письма може бути повним (аграфія) і частковим (дисграфія).

Термін «дисграфія» розглядався з позиції багатьох підходів, тому на сьогоднішній день немає однозначного його трактування.

Дисграфія – це:

– часткове порушення процесу письма, що виявляється в стійких, повторюваних помилках, обумовлених несформованістю нижчих психічних функцій, які беруть участь в процесі письма (Р.І. Лалаєва).

– частковий розлад письма, основним симптомом якого є наявність стійких специфічних помилок, виникнення яких не пов'язане ні зі зниженням інтелектуального розвитку, ні з вираженими порушеннями слуху і зору, ні з нерегулярністю навчання (І. Садовнікова).

– стійка нездатність опанування навичками письма за правилами графіки (тобто керуючись фонетичним принципом письма) незважаючи на достатній рівень інтелектуального та мовленнєвого розвитку і відсутність грубих порушень зору та слуху (О.М. Корнєв).

– часткове порушення навичок письма внаслідок ураження, недорозвинення або дисфункції кори головного мозку (А.Л. Сиротюк) [7; 49].

Узагальнивши визначення, можна сказати, що дисграфія – це часткове порушення процесу письма, що включає стійкі специфічні помилки.

Причинами появи таких порушень письма можуть бути різні

фактори:

1) органічні – коли органічно пошкоджуються коркові зони головного мозку, що беруть участь в процесі письма, або, коли дозрівання цих систем мозку запізнюється, порушується їх функціонування;

2) біологічні – пов'язані з тривалими соматичними захворюваннями дітей в ранній період їх розвитку, спадковістю;

3) соціальні – пов'язані з несприятливими зовнішніми чинниками: неправильне мовлення оточуючих, двомовність, недостатня увага до розвитку мовлення в родині, недостатня кількість мовних контактів, несприятлива сімейна обстановка, невиправдано раннє навчання дитини грамоті за відсутності у неї психологічної готовності [21].

На сьогодні існують різні класифікації видів дисграфії, які відображають погляди дослідників на ймовірні механізми її виникнення.

Наприклад, за М.Є. Хватцевим, дисграфія ділиться на такі види:

1. Дисграфія на ґрунті акустичної агнозії і порушень фонематичного слуху (неточна слухова диференціація, заміна букв, позначають близькі звуки, порушення позначення м'якості приголосних на письмі, пропуски та перестановки літер).

2. Дисграфія, пов'язана з розладами усного мовлення (змішування, заміна, пропуск букв, дитина пише так, як чує).

3. Дисграфія через порушення вимовного ритму (недостатній розвиток почуття слухомовного ритму, пропуск голосних букви і складів).

4. Дисграфія оптична (несформованість зорово просторових функцій; спотворене відтворення букв на письмі, заміна і змішання графічно подібних букв).

5. Дисграфія при афазії (моторній, сенсорній).

За О.А. Токаревою, існують такі види дисграфії:

– акустична;

– оптична;

– моторна (неповноцінна діяльність рухового аналізатора, яка супроводжується розвитком патологічної інертності у формуванні рухових стереотипів, труднощі руху руки під час письма, які не виробляють рухові формули букв).

Згідно клініко-психологічного підходу (А.Н. Коренєв) дисграфію ділять на дві групи:

– перша група – дисфонологічна дисграфія (порушення мовних операцій):

- паралалічна (змішання букв);

- фонематична (змішання букв, близьких по акустико-артикуляторними ознаками. Усна мова не порушена).

– друга група – метамовна дисграфія:

- дисграфія через розлади мовного аналізу і синтезу (пропуски і перестановки літер і складів, порушено розподіл тексту на пропозиції і пропозиції – на слова).

Можливі злиті написання слів, окреме написання частин слова і диспраксічна дисграфія (моторна) (заміна букв, подібних по зображенню або мають однакові елементи, спостерігається недописування елементів букв. У дітей з цим видом порушення письма повільно виробляється стабільна рухова формула літери, їх характеризує нерівний почерк, повільний темп письма.

До понять порушення письма відносяться також поняття «фонематичний слух» і «фонематичні сприйняття», оскільки правильний розвиток цих процесів сприяє безпомилковому засвоєнню письма та читання в процесі навчання.

Фонематичний слух – це тонкий, систематизований слух, дозволяє розрізняти і впізнавати фонемі рідної мови. Порушення фонематичного слуху виявляються в труднощах розрізнення немовних звуків, слів-

квазіомонімів; розрізненні висоти, сили, тембру голосу; диференціації складів і фонем.

Фонематичне сприйняття – це здатність розрізняти фонemi та визначати звуковий склад слова, тобто виробляти розумові операції за звуковим аналізом (кількість складів, звуків в слові; який звук стоїть в початку, середині, наприкінці слова) [24; 56].

Отже, розвиток мовлення не варто розглядати поза загальним функціонуванням організму дитини: якщо порушення виникають у будь-якій системі організму, то відхилення в розвитку формуються і в інших областях.

У наш час не існує єдиної системи мовленнєвих порушень: фахівці різних областей застосовують свої класифікації. Розробка та впровадження єдиних діагностичних підходів та класифікацій мовленнєвих розладів у дітей віку дозволять своєчасно виявляти групи ризику щодо виникнення тієї чи іншої патології мовлення та проводити дітям своєчасну комплексну психолого-педагогічну, логопедичну та клінічну корекцію.

Дисграфія – відстрочений прояв мовленнєвих порушень. Це доволі «молоде» поняття у галузі патологій мовленнєвого розвитку.

Симптоми дисграфії зазвичай проявляються тоді, коли діти вчаться писати слова, тому достовірно діагностувати дисграфію у дітей можна десь у віці 8–8,5 років. Проте запобігти їй можна уже на етапі дошкільного віку.

1.2. Психологічний зміст процесу письма

Розвиток писемного мовлення і підготовка до нього починаються задовго до школи: з виникнення перших зорових знаків у дитини (перший такий знак – жест).

На думку Л.С. Виготського важливим етапом підготовки дитини дошкільного віку до письма є малювання. Дитина, опановуючи письмовим мовленням, засвоює особливу і складну символічну систему знаків, наприклад, письмо в повітрі, а письмовий знак – закріплений жест. Тому письмо є результатом розвитку вищих психічних функцій, особистості дитини та її поведінки.

Розвинене письмове мовлення – процес побудови цілісних за змістом висловлювань, текстів, воно виступає як специфічний засіб спілкування і узагальнення досвіду [10; 29; 41].

До психологічних передумов формування писемного мовлення, порушення (або несформованість) яких веде до різних форм порушення письма або до труднощів його формування у дітей, відносять:

- 1) сформованість (або збереження) усного мовлення, довільне володіння нею, здатність до аналітико-синтетичної мовної діяльності;
- 2) формування (або збереження) різних видів сприйняття, відчуттів, знань і їх взаємодії, просторового сприйняття і уявлень (візуально-просторового і слухо-просторового гнозис, сомато-просторових відчуттів, знання і відчуття схеми тіла);
- 3) сформованість рухової сфери – тонких рухів, предметних дій, тобто різних видів праксису руки, рухливості, переключення та ін .;
- 4) формування у дітей абстрактних способів діяльності, що можливо при поступовому переведенні їх від дій з конкретними предметами до дій з абстракціями;
- 5) сформованість загальної поведінки – регуляція, саморегуляція, контроль за діями, наміри, мотиви поведінки [40; 62].

Розвиток різних психічних функцій у дітей відбувається не одночасно, а в певній послідовності. Також є і індивідуальні особливості, одні функції можуть бути розвинені у одного краще, а інших – гірше, якщо порівнювати з однолітками. Виходячи від цього відносно відставання в

розвитку того чи іншого функціонального компонента (наприклад, візуально-просторових функцій) визначає особливості як невербальних функцій, так і усного мовлення або письма [26; 61].

З точки зору психології процес письма є складним психологічним актом. Письмове мовлення з самого початку пов'язана з усвідомленням і наміром, з вольовими функціями. Тобто дитина повинна в більшою мірою усвідомлювати процеси говоріння, вираження думок в словах.

Письмо завжди починається з будь-якого спонукання до виконання завдання, мотиву, які ми самі собі створюємо. Тобто людина може сама вільно викласти будь-яку думку або ідею в письмовому вигляді або ж може послухати і тільки після цього написати текст на основі почутого.

У першому випадку спочатку виникає думка, яку необхідно запам'ятати і утримати, потім формується фраза, слова якої можуть бути записані. При цьому формулювання думки і запис фрази не повинна супроводжуватися іншими факторами і моментами, так як вони можуть вплинути на правильний порядок написання фрази. Можуть виникати повторення фраз, пропуски необхідних елементів (буква, склад, слово). Тобто з'являється відсутність чітко сформульованої думки [35].

На першому етапі процесу письма відбувається аналіз звукового складу слова, яке необхідно написати. Тобто людина, яка пише під диктовку, сприймає і представляє звуковий потік, при цьому він виділяє серію звучань, спочатку тих, з яких починається потрібне слово, а потім наступних. Це робити легко, якщо слова складаються з відкритих складів, вимовлених окремо, наприклад, до-ро-га.

Труднощі представляють слова, які мають закриті склади і які мають збіг приголосних, ряд ненаголошених голосних (наприклад, клей, сонце). Важливо також, щоб дитина, повторюючи слово, поділяла його на окремі склади, інакше можуть з'являтися у письмі пропуски, зміна порядку букв в словах, повторення, з'єднання двох складних складів в один.

Після того, як виділяється послідовність звуків будь-якого слова, відбувається їх уточнення, тобто перетворення чутних звуків в чіткі узагальнені мовні звуки – в фонемі. Легкість представляють слова, які складаються з чітко і недвозначно звучних елементів (наприклад, ша-ри).

Труднощі можуть бути в тих випадках, коли приголосний звук входить в м'який або в твердий склад, коли в різному звучанні приголосного в складах потрібно, відволікаючись від чутних варіантів, сприймати одну і ту ж фонему, коли зміна тільки однієї ознаки (наприклад, дзвінкості) перетворює один звук в зовсім інший (наприклад, [д] в [т], [б] в [п]) [16; 42].

На початковому ступені розвитку навичок письма аналіз і збереження послідовності звучань, виділення і перетворення звукових варіантів в чіткі фонемі протікають повністю усвідомлено. Пізніше все здійснюється автоматизовано.

Другий етап процесу письма супроводжується перекладом виділених фонем в зорову графічну схему, тобто букву, яка повинна бути написана. Дитина на цьому етапі може змішувати букв, плутати їх написання (наприклад, Е-З, И-П). Причина цьому не труднощі утримання потрібних накреслень букв, а труднощі збереження звукової послідовності елементів слова.

Останній етап процесу письма – перетворення букв, які необхідно написати в потрібні графічні накреслення [13; 29].

Свідомість дитини контролює всі ці завдання, а дії вважаються усвідомленими. У міру розвитку навичок письма окремі операції і випадають з-під контролю свідомості, автоматизуються, об'єднуються і перетворюються в цілісний сенсомоторних навичок, що забезпечує складну мовно-мислительну діяльність – письмову мову.

На основі вищевикладеного можна сказати, що письмо – складний, системний процес, який є продуктом розвитку вищих психічних функцій, особистості дитини та її поведінки.

Передумовами нормального формування процесу письма у дітей старшого дошкільного віку є такі групи чинників: анатомо-фізіологічні, психологічні та соціальні.

1.3. Фізіологічний зміст процесу письма

У процесі письма беруть участь усі відділи кори головного мозку. Відбувається взаємодія роботи різних аналізаторів – мовного, слухового, зорового, рухового (просторового сприйняття), тобто встановлюються нові зв'язки між чутним і вимовним словами, видимим і записуваним словами. Також взаємодіють такі психічні процеси як мислення, пам'ять, увага, уява, мова зовнішня і внутрішня [5].

Ураження мозку веде до порушення письма, оскільки в цьому процесі беруть участь усі відділи мозку, що мають особливу будову і виконуючі певні функції. Ліва півкуля головного мозку є ведучим. Робота цієї півкулі пов'язана з правою рукою. Ця півкуля забезпечує нормальне протікання мови і розумових процесів.

Права півкуля є веденою і прямого стосунку до регуляції мови не має. Це розділення характерне для правші, у шульги з точністю до навпаки. Потилична область мозку – це центральний апарат зору, в якому існують волокна, що несуть зорові роздратування.

Центральним апаратом слухових відчуттів і слухового аналізу є скронева область лівої півкулі.

Тім'яна область аналізує відчуття, що йдуть від поверхні шкіри і м'язів, тобто вони дозволяють оцінити положення тіла, тим самим відбувається забезпечення тонких і чітких рухів.

Передні відділи кори головного мозку пов'язані з організацією протікання рухів в часі, з виробленням і збереженням рухових навичок і з організацією складних цілеспрямованих дій [42].

Існують три рівні організації письма (за Л.С. Квітковою):

1) психологічний рівень реалізується за рахунок роботи лобових відділів мозку – передньо-, задніх і медіобазальних відділів лобової області кори головного мозку;

2) психофізіологічний рівень забезпечується спільною роботою задньолобних, скроневих, задньоскроневих, передньо-потиличних відділів;

3) лінгвістичний рівень, на якому відбувається вибір мовних засобів (потрібних звуків, слів, синтаксису), забезпечується спільною роботою передній і задній мовних зон, що відповідають за синтагматику і парадигматику мови.

Труднощі в опануванні письмом обумовлені тим, що, або кожен з процесів або рівнів, необхідних для написання слова, або якийсь із процесів рівнів у дитини недосконалий.

Письмо тісно пов'язане з процесом усного мовлення і здійснюється на основі досить високого рівня його розвитку. Тому будь-яка мовна патологія на різних етапах розвитку писемного мовлення є однією з причин труднощів його формування.

Недостатність фонематичного аналізу ускладнює процес поділу слів на складові частини і перешкоджає точному розпізнаванню кожного з виділених звуків. Через недоліки вимови важко виробляти звуковий аналіз і синтез слів.

Дефект артикуляції, тобто нечітке промовляння слів, нечленороздільна мова й ін. ускладнюють звуковий аналіз записуваних слів і заважають правильному письму. В результаті дитина може пропускати букви в словах, що не диференціює голосні правильно тощо.

На письмі обговорювання допомагає уточнити звуковий склад записуваного слова; дозволяє зберегти послідовність звуків в слові; допомагає утримати в пам'яті то, що належить записати.

Проте помилки на письмі можуть зберігатися у дітей і після того, як порушення звуків в усному мовленні усунені. Причина – при внутрішній вимові не відбувається опори на правильну артикуляцію звуків. Це випадки, за яких є ізольоване ураження окремих зон кори головного мозку.

Порушення слуху впливає на розвиток мовлення дитини: на розуміння мови, лексичний склад, словниковий запас, узгодження слів, пропуски, помилки, спотворення вимови, фонематичне сприйняття.

Робота зорового аналізатора важлива не менше. Очні м'язи приводять у рух очне яблуко, тому, щоб не було швидкого стомлення очних м'язів через недостатність руху очей, відсутність синхронності їх рухів, звуження поля зору, необхідне правильне розташування тіла, голови, правильний нахил, розташування зошити тощо [64].

Під час письма має місце робота не тільки мозкової кори та органу зору, але і робота багатьох м'язів тіла. Крім роботи задніх шийних і спинних м'язів, пов'язаних з сидінням, при письмі беруть участь також м'язи пальців і зап'ястя кисті руки, передпліччя і плеча.

Правильна посадка має велике значення, так як при цьому здійснюються постійні рухи.

При неправильному положенні тулуба, нахилі голови напружуються шийні м'язи, тим самим настає їх швидке стомлення. В результаті відбувається здавлювання грудної клітини і порушення нормального кровообігу і дихання, так як при такому неправильному положенні тіла людина шукає опору для голови і спирається грудьми в край столу.

Уміння правильно тримати ручку, без напруги (беруть участь три пальці; кисть рухається лише при перенесенні; кисті рук злегка нахилені до

столу; розрив між великим і вказівним пальцями має напрямок догори, при цьому видно поверхню пальців і ін.) теж має значення.

Через порушення моторної сфери (недостатня координація відповідних рухів м'язів пальців, нестійкість всієї кисті руки тощо) спостерігаються помилки в зображенні букв, просторовому орієнтуванні на аркуші паперу, рядку [67].

У процесі письма беруть участь усі відділи кори головного мозку, взаємодія роботи різних аналізаторів, відбувається встановлення зв'язків між словом чутним і вимовним словом, видимим і записуваним. Ураження мозку веде до порушення таких зв'язків, що призводить до помилок на письмі. Це відноситься до дітей із загальним недорозвитком мовлення.

1.4. Психолого-педагогічна характеристика старших дошкільнят із загальним недорозвитком мовлення та особливості їх навчання письму

Діти з мовними порушеннями потребують того, щоб комплексний корекційний вплив було активізовано якомога раніше. Саме дошкільний вік найбільш сприятливий для розвитку і формування мови у дітей із загальним недорозвитком мовлення (далі – ЗМР).

ЗМР є одним з поширених мовних порушень [54].

Загальний недорозвиток мовлення – це така форма мовної патології, при якій формування всіх компонентів мовної системи (фонетики, лексики, граматики, що відносяться до смислової і звукової сторони мови) порушено, але діти при цьому мають нормальний слух і первинно збережений інтелект. Такого визначення дотримувалася Р.Е. Левіна [18; 23; 30; 39].

На думку Т. Б. Філічева, Г. В. Чиркін та Т. В. Туманової загальний недорозвиток мовлення у дітей із збереженим інтелектом – це специфічний

прояв мовної аномалії, при якому порушено або відстає від норми формування основних компонентів мовної системи.

У роботах Р. І. Лалаєвої і Н. В. Серебрякової поняття «загальний недорозвиток мовлення» використовується при оцінці прояви однотипних порушень мовлення у дітей з різними формами мовленнєвої аномалії [54].

Причинами виникнення ОНР є наступні:

- слабкість акустично-гностичних процесів;
- органічні ураження або недорозвинення будь-яких відділів центральної нервової системи;
- двомовність або багатомовність в сім'ях;
- виховання дитини в умовах, де є глухі члени сім'ї;
- часті захворювання дитини, його фізична ослабленість [4].

За ступенем тяжкості прояви даний дефект умовно поділяють на чотири рівні.

Перші три рівні (від повної відсутності мовних засобів звернення до розгорнутих форм зв'язного мовлення з елементами фонетико-фонематичного і лексико-граматичного недорозвитку) виділені і описані Р. Е. Левіною, четвертий рівень описаний в роботах Т. Б. Філічева.

Перший рівень характеризується обмеженими мовними засобами спілкування. В активному словнику невелика кількість нечітко вимовних повсякденних слів, звуковідображених і звукових комплексів. Широко використовуються вказівні жести і міміка, які повторюються при позначенні предметів, дій, якостей, різниці. Диференціація позначення предметів і дій неможлива: назви дій діти можуть замінювати на предмети і навпаки (наприклад, відкривати – «дері» (двері), (ліжка – «пат» (спати)). Труднощі відбуваються і у виділенні окремих звуків [59]

На другому рівні мовного розвитку мовна активність вище, ніж на першому рівні. Дитина спілкується за допомогою загальноживаних слів, але вони спотворені й обмежені в своєму запасі (дитина не знає багатьох

слів, якими позначають тварин, меблі, професії; назви кольору предмета, його форми, розміру замінює словами, близькими за змістом). Діти користуються тільки простими реченнями, що складаються з 2-3, рідко 4 слів.

Спостерігаються: змішання відмінкових форм («Їде машину» замість на машина); помилки у вживанні числа і роду дієслів, при зміні іменників за числами («два олівців» – два олівця); відсутність узгодження прикметників з іменниками. Також є спотворення звуків, заміни і змішання. Порушена вимова м'яких і твердих звуків, шиплячих, свистячих, дзвінких і глухих («пат книга» – п'ять книг; «папутя» – бабуся). Порушується звуконаповненість і складів, звуків, заміна і уподібнення складів («моршкі» – ромашкі; «ікно» – вікно) [44].

Для третього рівня мовного розвитку характерним є недиференційоване проголошення звуків (в основному свистячі, шиплячі, сонорні), коли один звук замінює одночасно два або кілька звуків даної або близькою фонетичної групи. Наприклад, звук [с'] замінює звук [с] («Сяша» – Саша), [ш] («сюба» – шуба), [ц] («сяпля» – цапля).

Відзначаються змішання звуків в словах і реченнях, хоча ізольовано дитина вимовляє звуки вірно. При повторенні трьох, чотирьох-складних слів діти можуть скорочувати кількість складів (Діти зліпили сніговика. – «Діти зліпили новика»). Також присутнє неправильне вживання прийменників, закінчень, наголосів. В активному словнику переважають прості поширені речення, майже не вживаються складні конструкції.

Також відзначається аграматизми – помилки в узгодженні числівників з іменниками в роді, числі, відмінку.

Помилки спостерігаються також у використанні простих і складних прийменників, помилки в словотворенні. У словнику мало узагальнюючих понять; майже немає антонімів, мало синонімів. Є труднощі при підборі однокореневих слів. Замість окремої частини предмета називається весь

предмет. Замість професії називається дія. Точність рухів і обсяг страждають.

Дитина старшого дошкільного віку із ЗМР третього рівня не здатна довго утримувати органи артикуляції в певному положенні, у неї порушене переключення руху, під час артикуляційних вправ підвищується тонус мовлення. Мовлення маловиразне, голос тихий [12; 66].

Четвертий рівень мовного розвитку Т. Б. Філічева характеризує несуттєвими помилками в розвитку лексики та граматичного ладу мови. Однак сукупність даних помилок викликає труднощі при навчанні письма і читання. Навчальний матеріал сприймається слабо і погано засвоюється [60].

Також у дошкільнят із ЗМР порушена загальна моторна незручність, недостатньо сформовані рухові навички та вміння, знижено увагу, порушені сприйняття і концентрація, проявляється недостатність розумових операцій. Недорозвиток мовлення призводить дітей до труднощів у спілкуванні і міжособистісній взаємодії з оточуючими людьми, особливо з однолітками, що створює проблеми особистісного розвитку і подальшого навчання [23; 55; 58].

Таким чином, діти із ЗМР пізно починають говорити, у них є малий словниковий запас, аграматизми, дефекти вимови і фонемоутворення. Також дитина не може чітко виділити смислові відносини між частинами розповіді, не вміє зосереджувати свою думку на головному і тому може порушити логіку розташування смислових ланок. Так з'являються короткі безсполучникові речення, часто незакінчені, повторення одних і тих же слів, частин пропозиції і цілих фраз [1; 20; 43].

Загальний недорозвиток мовлення у дітей старшого дошкільного віку позначається не тільки на труднощах мовленнєвого розвитку (порушення фонетичного, фонематичного, лексичного та граматичного компонентів мовної системи), але і на розвитку психічних, рухових процесів, емоційно-

вольової сфери та особистісному розвитку. Крім того, загальний недорозвиток мовлення може бути різного ступеня вираженості: від активного використання тільки звуконаслідувальних компонентів до розгорнутої фразової мови з деякими труднощами у фонетичному, лексичному і граматичному аспектах.

РОЗДІЛ 2

СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕНЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ МОВЛЕНЄВОГО РОЗВИТКУ

2.1. Організація дослідження та характеристика методів дослідження артикуляційної і дрібної моторики

Завдання для обстеження дрібної моторики були взяті із діагностичних методик у Г.А. Волкової і Н.В. Нищевої [11; 47].

Обстеження дрібної моторики розділене на три блоки:

- діагностика довільної моторики пальців рук;
- діагностика навичок роботи з олівцем;
- діагностика навички маніпуляції з предметами.

До кожного блоку підібрані різні завдання з урахуванням віку, фізичного і психічного розвитку дитини.

За кожне правильно виконане завдання дитина отримує 1 бал, якщо із завданням дитина не впоралася, то ставиться 0 балів.

У кінці обстеження підраховується загальний результат розвитку дрібної моторики і виводиться середній бал.

При підрахунку результатів необхідно було зазначити: чи плавно, чи точно і чи одночасно виконує завдання дитина і чи спостерігається напруженість, скутість рухів; порушення темпу виконання руху (не під рахунок логопеда); невиконання; наявність ліворукості.

1 блок: діагностика довільної моторики пальців рук.

Інструкція: дітям було запропоновано такі завдання, які виконувалися під рахунок:

1. Пальці стиснути в кулак – розтиснути (5 – 6 разів);

2. Тримаючи долоні на поверхні столу, роз'єднати пальці, з'єднати разом (5 – 6 разів);

3. Скласти пальці в кільце – розкрити долоню (5 – 6 разів);

4. Проба «кулак – ребро – долоня» – дана проба виконується і правою і лівою рукою по черзі і разом,

Загальний підрахунок результатів по 1 блоку:

Високий рівень – 4 бали.

Середній рівень – 3-2 бали.

Низький рівень – 1-0 балів.

2 блок: діагностика навичок роботи з олівцем.

Інструкція: дітям було запропоновано кольорові олівці, аркуш паперу і трафарети і були дані наступні завдання:

1. Намалюй пряму, ламану, замкнуту і хвилясту лінію.

2. Обведи по трафарету.

3. Намалюй людини.

Загальний підрахунок результатів по 2 блоку:

Високий рівень – 3 бали.

Середній рівень – 2 бали.

Низький рівень – 0-1 балів.

3 блок: діагностика навички маніпуляції з предметами.

Інструкція: дітям були запропоновані наступні ігри:

1. «Гудзик» – дітям необхідно швидко розстебнути і застебнути гудзики.

2. «Шнурок» – дітям необхідно швидко зав'язати і розв'язати шнурки.

3. «Мозаїка» – дітям необхідно викласти запропонований логопедом візерунок.

4. «Намисто» – швидко нанизати на мотузку намисто.

Загальний підрахунок результатів по 3 блоку:

Високий рівень – 4 бали.

Середній рівень – 2-3 бали.

Низький рівень – 0-1 балів.

Загальний результат по розвитку дрібної моторики за методиками Г. А. Волкової і Н.В. Нищевої:

Високий рівень – 9-11 балів.

Середній рівень – 4-8 балів.

Низький рівень – 0-3 бали.

Обстеження моторики артикуляційного апарату (методика Г.В. Бабіної)

Обстеження моторики артикуляційного апарату проводилося по методикою Г.В. Бабіної [3].

Воно було розділене на 4 розділи:

1 розділ. Дослідження рухової функції губ.

Інструкція: дітям пропонуються завдання, які вони повинні виконати швидко, чітко і під рахунок:

- зімкнути губи;
- округлити губи, як при вимові звуку «о», утримати під рахунок до 10;
- витягнути губи в трубочку як при вимові звуку «у», утримати під рахунок до 10;
- витягнути губи, зімкнути їх «хоботок», утримати під рахунок до 10;
- розтягнути губи в усмішці (зубів не видно), утримати під рахунок до 5;
- максимально розтягнути губи в усмішці (зуби видно), утримати під рахунок до 10;
- підняти верхню губу, видно верхні зуби;
- опустити нижню губу, видно нижні зуби;
- багаторазово вимовляти губні звуки (б-б-б, п-п-п).

Оцінка результатів по 1 розділу: за кожне правильно виконане завдання дитина отримує 1 бал, якщо завдання не виконане дитина отримує 0 балів. Далі підраховується загальний результат і виводиться рівень розвитку рухової функції губ.

Високий рівень – 8-9 балів.

Середній рівень – 4-7 балів.

Низький рівень – 0-3 балів.

2 розділ. Дослідження рухової функції щелепи.

Інструкція: дітям необхідно виконати наступні завдання:

1. широко розкрити рот, як при вимові звуку «а», і закрити;
2. зробити рух нижньою щелепою вправо;
3. зробити рух нижньою щелепою вліво;
4. зробити рух нижньою щелепою вперед.

Оцінка результатів по 2 розділу: за кожне правильно виконане завдання дитина отримує 1 бал, якщо завдання не виконане дитина отримує 0 балів, далі підраховується загальний результат і виводиться рівень розвитку рухової функції щелепи.

Високий рівень – 4 бали.

Середній рівень – 2-3 бали.

Низький рівень – 1-0 балів,

3 розділ. Дослідження рухових функцій мови.

Інструкція: дитину просять знайти свій язичок, показати його і виконати всі запропоновані завдання швидко і чітко:

- покласти широкий язик на нижню губу і утримати під рахунок до 5;
- покласти широкий язик на верхню губу і утримати під рахунок до 5;
- переводити кінчик язика з правого кута рота в лівий, не торкаючись губ;

- висунути язик («лопаткою, голочкою»);
- кінчик язика по черзі наближати до верхніх і нижніх зубів з внутрішньої сторони при середньо відкритому роті;
- підняти кінчик язика до верхніх зубів, потримати під рахунок до 5, опустити до нижніх зубів;
- відкопилив праву, потім ліву щоку мовою;
- закрити очі, витягнути руки вперед, кінчик язика покласти на нижню губу;
- виконати рух мовою вперед-назад.

Оцінка результатів по 3 розділу: за кожне правильно виконання завдання дитина отримує 1 бал, якщо завдання не виконане дитина отримує 0 балів, далі підраховується загальний результат і виводиться рівень розвитку рухової функції щелепи.

Високий рівень – 8-9 балів.

Середній рівень – 7-4 бали.

Низький рівень – 3-0 балів.

4 розділ. Дослідження рухової функції м'якого піднебіння.

Інструкція: дітям необхідно відкрити широко рот і виконати запропоновані завдання:

- широко відкрити рот і чітко вимовити звук «а»;
- провести шпателем або зондом по м'якого піднебіння;
- при висунутим між зубами мовою надути щоки і сильно подути так, як ніби задувається полум'я свічки.

Оцінка результатів по 4 розділу: за кожне правильно виконане завдання дитина отримує 1 бал, якщо завдання не виконане дитина отримує 0 балів, далі підраховується загальний результат і виводиться рівень розвитку рухової функції щелепи.

Високий рівень – 3 бали.

Середній рівень – 2-1 бали.

Низький рівень – 0 балів.

Загальний результат обстеження моторики артикуляційного апарату за методикою Г.В. Бабиної

Високий рівень – 20-25 балів.

Середній рівень – 10-19 балів.

Низький рівень – 0-9 балів.

2.2. Опис методик дослідження фонематичного слуху і сприйняття

Вивчення фонематичного сприйняття у дітей з ОНР проходила з застосуванням методики Н.І. Дьякової «Діагностика фонематичного сприйняття старших дошкільників» [15].

Діагностика носить комплексний характер і складається із завдань, спрямованих на:

- вивчення фонематичних уявлень;
- вивчення відтворення рядів складів і слів;
- вивчення диференціації звуків;
- розрізнення на слух опозиційних фонем;
- вивчення розвитку звукового аналізу слів.

В процесі проведення обстеження дітям надавалася допомога в двох випадках: при нерозумінні сенсу інструкції показували зразок виконання, повторювали завдання, якщо діти його забували.

Завдання пред'являлися в усній формі. За виконання кожного завдання нараховувалося певну кількість балів.

Дана методика складається з декількох завдань, кожне з яких оцінюється по 5-ти бальною шкалою:

5 балів – правильно виконуються всі завдання;

4 бали – поодинокі помилки, виправляються самостійно;

3 бали – правильно виконується частина завдань, потрібно повтор завдань;

2 бали – потрібна допомога, частина завдань не виконується;

1 бал – завдання не виконується.

Завдання 1. Вивчення фонематичних уявлень

Після пред'явлення на слух кількох коротких віршованих текстів визначити, який звук найчастіше зустрічається в тексті.

Бурі бобри брід перебрели, забули бобри забрати торби.

Водовоз віз воду з водопроводу.

Коваль кулю кував, кував і перековував.

Завдання 2. Диференціація складів з парними приголосними.

Інструкція: Слухай уважно і повторюй за мною.

Па-па-ба; ка-ка-га, ко-го-го, та-та-та, то-то-до, бу-бу-пу, ца-са-ца, мамя-ма, ви-ви-ви, са-ша-са, ра-ла-ра, ша-жа-ша, фа-ва-фа, ка-ха-ка, ча-тя-ча.

Завдання 3. Диференціація слів – квазіомонімів (розрізняються однією фонемою).

Інструкція: повтори пари слів.

Бочка-почка, дочка-точка, миска-мишка, чапля-шабля, каска-качка, рак-лак, кості-гості, коса-коза.

Завдання 4. Розрізнення опозиційних фонем

Інструкція: Якщо я правильно назву слово – хлопни в долоні, якщо неправильно – не плескай.

Шанко-фанки-сянки-санки-танки;

Штарушка-фтарушка-старушка-птарушка;

Сапа-сяпка-шапка-тапка

Завдання 5. Назвати звуки в словах усе своєю чергою.

Інструкція: Я буду називати тобі слова, а ти повинен будеш назвати мені всі звуки по порядку

Риба-муха-котик-жаби

Завдання 6. Визначити кількість складів у словах.

Інструкція: Я буду називати тобі слова, а ти повинен будеш проплескати стільки раз, скільки складів у цьому слові.

Будинок-рука-метро-кенгуру.

Завдання 7. Визнач 2,3,4-й звук в словах

Інструкція: Я буду називати тобі слова, а ти повинен будеш знайти і назвати 2,3,4 звук в цьому слові

2 звук в слові – лікар, 3 звук – мишка, 4 звук – човен.

2.3. Методика дослідження лексико-граматичної сторони мовлення

В ході констатувального експерименту дітям було запропоновано завдання окремо на кожну лексико-граматичну категорію: морфологія, словотвір і лексика.

Морфологія (автори Гризик Т.І., Тимощук Л.Є.) [14].

1. Утворення іменників множини.

Дитині показують картку, на якій намальовані дві картинки: один предмет і багато предметів, і просять назвати, що на них намальовано: літак – літаки, дерево – дерева, стілець – стільці, цукерка -конфети.

2. Вживання іменників у різних відмінках.

Дитині пропонується відповісти на ряд питань, по картинках з попереднього завдання, наприклад: «Хто це?», «Без чого?», «Чого немає?» тощо.

3. Узгодження іменників з числівниками.

Перед дитиною викладаються картки, на яких зображені предмети в різній кількості. Дитину просять назвати предмет і його кількість (один літак, два літаки, п'ять літаків тощо).

Оцінка результатів по цьому розділу: за кожне правильно виконане завдання дитина отримує 1 бал, якщо завдання не виконане дитина отримує 0 балів.

Високий рівень – 12 балів.

Вище середнього – 9-11 балів.

Середній рівень – 6-8 балів.

Нижче середнього – 4-5 балів.

Низький – менше 4 балів.

Словотвір (автор Семіхватська С. Н.) [53]

1. Утворення іменників за допомогою зменшено-пестливих суфіксів. Дитині пропонується від даних іменників утворити нові. Приклади: дерево – деревце, літак – літачок, стілець – стільчик, перо – пір'їнка, цукерка – цукерочка, квітка – квіточка.

2. Утворення відносних прикметників.

Дитині пропонується утворити прикметник від іменника. Наприклад: стілець з дерева – дерев'яний, лист берези – березовий, сумка зі шкіри – шкіряна, сік з лимона – лимонний, взуття для спорту – спортивне, шкарпетки з вовни – вовняні.

Оцінка результатів по цьому розділу: за кожне правильно сказане слово дитина отримує 1 бал, невірно – 0 балів. Максимально за кожну задачу можна отримати 6 балів.

Високий рівень – 12 балів.

Вище середнього – 9-11 балів.

Середній рівень – 6-8 балів.

Нижче середнього – 4-5 балів.

Низький – менше 4 балів.

Лексика (автор Іншакова О.Б.) [22]

1. Узагальнення понять. Дитині пропонується ряд тематичних

картинок, на підставі їх потрібно назвати їх одним словом: транспорт, ягоди, комахи, зброю, меблі, квіти.

2. Дитині пропонується назвати дитинчат домашніх тварин: собаки, козла, свині, качки, коні, корови.

3. Обстеження пасивного словника: хобот, хвіртка, крісло, весло, підвіконня.

4. Робота з антонімами. Дитина повинна назвати протилежне слово: великий – маленький, хворий – здоровий, широкий – вузький, товстий – тонкий, чорний – білий, довгий – короткий.

Оцінка результатів по цьому розділу: за кожне правильно сказане слово дитина отримує 1 бал, невірно – 0 балів. Максимально за кожну задачу можна отримати 6 балів.

Високий рівень – 24 бали.

Вище середнього – 21-23 балів.

Середній рівень – 17-20 балів.

Нижче середнього – 14-16 балів.

Низький – менше 13 балів.

2.4. Особливості розвитку артикуляційної та дрібної моторики, фонематичного слуху та лексико-граматичної сторони мовлення у старших дошкільників

Констатувальний експеримент проводився на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) №27 Харківської міської ради.

У дослідженні взяли участь 10 дітей старшого дошкільного віку (середній вік – 5,6 років).

Метою констатувального етапу експерименту було вивчення стану дрібної і артикуляційної моторики, фонематичного слуху і сприйняття,

лексико-граматичної сторони мовлення в дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Проводилось також вивчення документації дітей, яке дозволило отримати інформацію про особливості загального та мовного анамнезу, стан моторної сфери, звуковимови, фонематических процесів і лексико-граматичної будови мови дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Також були підібрані методики дослідження.

Наступний етап дослідження був присвячений кількісному та якісному аналізу отриманих даних.

Стан дрібної моторики представлено в таблиці нижче (табл 2.1).

Виходячи з даних таблиці 2.1, тільки 2 дитини з 10 мають середній рівень стану дрібної моторики, інші (8 дітей), за кількістю балів, можна віднести до високого рівня стану дрібної моторики.

Таблиця 2.1

Результати обстеження стану дрібної моторики

Досліджувані	Загальна моторика пальців рук				Загальний результат 1	Навички роботи з олівцем			Загальний результат 2	Навички маніпуляції з предметами				Загальний результат 3	Загальний бал/рівень
	1	2	3	4		1	2	3		1	2	3	4		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Артем	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1	1	0	1	3	10 /високий
Артур	1	1	1	1	4	1	1	0	2	1	1	1	1	4	10/ високий
Саша	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1	1	1	1	4	11/ високий
Нікіта	1	1	1	0	3	1	1	0	2	1	0	1	0	2	7/ середній
Денис	1	1	0	1	3	1	1	1	3	1	0	1	0	2	8/ середній
Діма	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1	1	1	0	3	10/ високий

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Микита	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1
Єгор	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1
Міша	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1
Захар	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1

Усі діти можуть безпомилково стиснути пальці в кулак кілька разів і тримати долоні на поверхні столу, роз'єднувати і з'єднувати пальці. Це відображало плавність рухів. Були допущені помилки в завданнях, де необхідно скласти пальці в кільце – розкрити долоню і де використовується проба «кулак-ребро-долоня». Рухи рук при цьому були скуті.

Завдання з олівцем діти сприйняли легко. Всі обстежувані змогли намалювати необхідні лінії і обвести по трафарету, навіть лівою рукою (Діма). Але людину, на жаль, змогли намалювати не всі (2 з 10).

Навичка маніпуляції з предметами сформована не до кінця, так як при виконанні завдань деякі діти втрачали контроль над руками, з'являлася напруженість. Темп рухів також був порушений. Якщо гудзики розстебнути і застебнути змогли всі, то при зав'язуванні / розв'язанні шнурків (2 з 10), при викладенні візерунка (2 з 10), при надяганні намистин на мотузку (4 з 10) були зроблені помилки.

Обстеження моторики артикуляційного апарату проводилося за методикою Г.В. Бабіної. Воно було розділене на 4 блоки. Результати представлені в таблиці 2.2.

Досліджуючи рухові функції губ, можна відзначити, що не всі діти (7 з 10) можуть швидко і чітко зімкнути губи, витягнути їх в трубочку, розтягнути губи в усмішці. Тільки 4 з 10 дітей мають середній рівень розвитку рухової функції губ. Решта мають високий рівень.

Рівень розвитку рухової функції щелепи у дітей наступний: 5 дітей – високий; 5 дітей – середній. Але тут необхідно відзначити, що в основному

помилки були допущені в тих завданнях, де було необхідно зробити рух нижньою щелепою вперед.

Таблиця 2.2

Результати обстеження моторики артикуляційного апарата

Досліджувані	Рухова функція губ	Рухова функція щелеп	Рухова функція язика	Рухова функція м'якого піднебіння	Загальний результат (бали)/рівень
Артем	9	4	8	3	24/високий
Артур	9	3	8	3	23/високий
Саша	8	4	7	2	21/високий
Нікіта	5	3	5	2	15/середній
Денис	5	2	6	2	15/середній
Діма	8	4	7	3	22/високий
Микита	6	3	7	3	19/середній
Єгор	8	4	8	3	23/високий
Міша	7	3	7	3	20/високий
Захар	9	4	9	3	25/високий

Низького рівня розвитку рухових функцій язика ніхто не показав. Меншість (4 людини) мають високий рівень, інші (6 осіб) – середній. Всі діти без виключення знаходять свій язик швидко, але чітко виконання завдань вдалося не кожному. Наприклад, Саша, Нікіта, Денис і Міша можуть покласти широкий язик на нижню губу або верхню, але утримати під рахунок до 5 їм не вдалося. 2 хлопцям (Микита і Артем) не вдалося перевести кінчик язика з правого кута рота в лівий. Вони стосувалися губ кілька разів. Практично всі (8 з 10) можуть висунути язик «лопаткою» і «голочкою».

Труднощі у дітей викликало завдання, в якому було необхідно закрити очі, витягнути руки вперед, а кінчик язика покласти на нижню губу. Впоралася половина дітей.

Дослідження рухової функції м'якого піднебіння показало, що більшість дітей (7 з 10) мають високий рівень розвитку. Решта мають середній рівень (вони не впоралися із завданням, де необхідно при висунутих язиком між зубами надути щоки і сильно подути).

Загальний результат обстеження моторики артикуляційного апарату за методикою Г.В. Бабиной наступний:

Високий рівень – 20-25 балів – 7 дітей.

Середній рівень – 10-19 балів – 3 дитини.

Таким чином, можна сказати, моторика у дітей із ЗМР виражається в вигляді поганої координації складних рухів, невпевненості в точному відтворенні рухів, зниженні швидкості і спритності їх виконання. Типовий і недостатній самоконтроль при виконанні завдань. На основі проведеного обстеження можна сказати, що якщо розвиток рухів пальців рук відповідає віку, то і мовний розвиток знаходиться в межах норми; якщо ж розвиток рухів пальців відстає, то затримується і мовленнєвий розвиток, тобто встановлюється тісний зв'язок функції руки й мови.

Результати обстеження фонематичного слуху і сприйняття представлені в таблиці 2.3.

Серія завдань по вивченню фонематичних уявлень містила кілька коротких віршованих текстів, після пред'явлення на слух яких, дітям потрібно було визначити, який звук частіше за інших зустрічається у тексті. Виходячи з даних таблиці, видно, що в першій серії завданні 1 дитина не справляється із завданням; 1 дитина виконує частину завдання, при цьому йому потрібна деяка допомога логопеда; 3 дитини допускають незначні помилки і просять логопеда повторити текст і 5 дітей допускають поодинокі помилки, але при цьому виправляють їх самостійно.

Таблиця 2.3

Результати обстеження фонематичного слуху і сприйняття

Досліджувані	Фонематичні уявлення	Диференціація складів з парними приголосними	Диференціація слів-квазіонімів	Розрізнення опозиційних фонем	Називання звуків в словах по порядку	Визначення кількості складів в словах	Визначення 2,3,4-ого звуків у слові	Середній бал
Артем	4	4	4	4	4	5	4	4,1
Артур	4	4	3	3	4	4	3	3,5
Саша	3	4	4	3	3	4	4	3,5
Нікіта	2	3	2	1	1	3	2	2,1
Денис	1	2	2	1	1	3	2	1,8
Діма	4	4	4	4	4	4	3	3,7
Микита	3	3	4	3	3	4	4	3,5
Єгор	4	3	3	3	3	4	3	3,4
Міша	4	5	4	4	4	4	4	4,1
Захар	3	4	4	3	3	4	3	3,4

У другій серії завдань по диференціації складів з парними приголосними 1 дитина, виконуючи частину завдання, просить про допомогу; 3 дітей виконують завдання тільки після повторних промовляння, при цьому частіше складові ряди відтворюються невірно. 5 дітей самостійно виправляються, роблячи одиничні помилки; 1 дитина виконав завдання правильно.

Відтворення рядів складів з приголосними, опозиційними по дзвінкості – глухість, викликало труднощі у більшості дітей. Відтворення складів з трьох елементів супроводжувалося заміною, змішанням приголосних звуків і зміною структури ряду. Наприклад, Денис відтворив серію складів «га – ка – га» як «га – га – га – га – га».

При відтворенні звукових рядів з 3 і 4 голосних, діти допускали перестановку голосних, зміна кількості звуків (частіше скорочували), називали звуки, які не входили в даний ряд.

Відтворення ряду з трьох схожих слів супроводжувалося збільшенням кількості помилок, які стосувалися замін звуків (наприклад, Микита відтворив ряд слів «кіт – хід» як «кіт – кіт»), і зміни структури ряду. Для деяких дітей було характерне перенесення складів і слів попереднього ряду в проговорюється.

Наприклад, Єгор після правильно відтвореного ряду «ша – жа – ша», відтворює складової ряд «са – ша – са» як «пані – са – жа». Багато які діти змінювали послідовність і кількість елементів в ряду, переставляли і замінювали звуки, склади.

Третя серія завдань включала диференціацію слів – квазіомонімів. Були отримані наступні результати: Більшість обстежуваних (6 з 10) помиляються одноразово і їх виправляють; 2 дитини виконують частину завдань, але тільки за умови повторення; 2 дитини завдання виконують з помилками і в уповільненому темпі. В останньому випадку була потрібна допомога.

Виходячи з результатів, отриманих в ході дослідження, можна сказати, що в четвертій серії завдання (розрізнення опозиційних фонем) 2 дітей не справляються із завданням, 5 дітей виконують частину завдання тільки після повторного відтворення, 3 дітей частина завдань виконують з помилками, які самостійно виправляють. При виконанні завдання деякі діти не впізнавали вимову як помилкове. Наприклад, Саша упізнав як помилкові варіанти вимови слова «старушка»: птарушка, фтарушка. Виділив як правильні варіанти: старенька, штарушка.

У 5 завданні, де дітям було необхідно назвати звуки в словах по порядку, 5 чоловік здійснювали поодинокі помилки, 3 дитини просили

повторити, при цьому виконуючи тільки частина завдань вірно, 2 дітям була потрібна допомога.

У завданні з визначення кількості складів у словах діти впоралися краще, але все ж були помилки (1 дитина – правильне виконання; 7 дітей – поодинокі помилки, їх самостійне виправлення; 2 дітей виконували частина завдання правильно, але їм робився повтор). Наприклад, Нікіта почувши слово «метро» поплескав 3 рази, а при повторенні вірно виконав 2 оплески.

Останнє завдання передбачало визначити 2,3,4-й звук в словах. Поодинокі помилки зробили 4 дитини; для більш правильно виконання був потрібний повтор 4 дітям; 2 дитини частина завдань виконати не могли, їм була потрібна допомога.

Таким чином, результати обстеження дозволяють сказати про те, що у більшості дітей виявлено середній рівень розвитку фонематичного сприйняття.

Для дітей характерні порушення сприйняття звуків, які вони правильно вимовляють і в яких роблять помилки. Диференціація приголосних, опозиційних по дзвінкості-глухість, для дітей складніше, ніж розрізнення приголосних за твердістю – м'якості. найменші труднощі викликали завдання на визначення кількості складів. найбільші труднощі викликали ті завдання, в яких необхідно було визначити будь-який звук за рахунком в словах, а також завдання на розрізнення правильного і неправильного звучання слів.

Здатність дітей до розпізнавання мовних звуків (фонематичний слух) є, але помилки так чи інакше проявляються при виконанні завдань. Якщо дитина недостатньо розрізняє тверді і м'які приголосні звуки в усному мовленні, то він не може засвоїти правила правопису слів з твердими і м'якими приголосними перед голосними. А це веде до дисграфії.

Обстеження лексико-граматичної сторони мовлення включало в себе завдання, пов'язані з морфологією, словотвір і лексикою. Результати

представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Результати обстеження лексико-граматичної сторони мовлення

Досліджувані	Морфологія	Словотворення	Лексика
Артем	8 (середній)	7 (середній)	15 (нижче ср.)
Артур	5 (нижче ср.)	4 (нижче ср.)	14 (нижче ср.)
Саша	4 (нижче ср.)	4 (нижче ср.)	14 (нижче ср.)
Нікіта	3 (низький)	2 (низький)	11 (низький)
Денис	2 (низький)	4 (нижче ср.)	10 (низький)
Діма	6 (середній)	5 (нижче ср.)	15 (ниже ср.)
Микита	4 (нижче ср.)	3 (низький)	14 (нижче ср.)
Єгор	5 (нижче ср.)	3 (низький)	15 (нижче ср.)
Міша	7 (середній)	6 (середній)	17 (середній)
Захар	5 (нижче ср.)	5 (нижче ср.)	16 (нижче ср.)

У завданнях по морфології діти важко вживали іменники в різних відмінках. Були типові помилки: «Дерево», «Стілців» (Нікіта і Денис).

При утворенні іменників множини також були помилки, але в меншій кількості. Наприклад, Єгор замість слова «стільці» сказав «стілець».

В основному труднощі торкнулися завдання, в якому потрібно було узгодити іменник з числівниками. Були допущені такі помилки: «п'ять цукерка» (Денис), «два дерев» (Денис і Нікіта), «два стільців» (Саша).

У завданнях по словотвору у дітей виникали труднощі при утворенні іменників за допомогою зменшувальних суфіксів. Наприклад, Єгор і Микита з слова «стілець» утворили слово «Стулік», замість «стільчик», а Артур утворив з слова «дерево» слово «Деревко». При творенні відносних прикметників діти переважно важко утворювати слова «шкіряна», «вовняна».

Труднощі торкнулися також і лексики. Узагальнення понять викликало труднощі майже у всіх хлопців. Виникали лексичні заміни: «меблі» – «шафа», «ягоди» – «квіти» (Микита Ж.).

Можна було спостерігати помилки при назві дитинчат домашніх тварин, наприклад, «коненята» замість «лоша» (Денис і Артур).

Назвати протилежне значення слова для дітей також викликало труднощі: додавалася частка «не», наприклад, «не короткий» замість довгий (Саша). Також були неточності, наприклад, «широкий-високий» (Єгор).

Незважаючи на деяку сформованість самостійної мови, виділяються основні прогалини лексико-граматичного оформлення, до яких відносяться лексичні заміни, труднощі в утворенні імен прикметників від іменників, аграматизми, помилки при вживанні суфіксів іменників. Таким чином рівень розвитку лексико-граматичної будови мови нижче середнього, так як діти відчували труднощі при виконанні завдань, а також здійснювали помилки.

На основі аналізу методик обстеження дрібної і артикуляційної моторики, фонематичного слуху і сприйняття, лексико-граматичної сторони мовлення був проведений констатувальний експеримент.

Отримані дані констатувального експерименту свідчать про наявність у дітей ЗМР III рівня. У дітей спостерігається розгорнута фразова мова, але присутні елементи фонетико-фонематичного та лексико-граматичного недорозвитку. Для дітей характерні помилки диференціації звуків, коли один звук замінює кілька звуків даної або близькою фонетичної групи. Відзначаються заміни, змішування звуків. Обмежений словниковий запас. Спостерігається неточне вживання лексичних значень і помилки в завданнях по словотвору. У мовленні переважають прості речення.

Отримані дані обумовлюють необхідність проведення формульованого експерименту, спрямованого на попередження порушень письма у старших дошкільників із ЗМР.

РОЗДІЛ 3

ЛОГОПЕДИЧНА РОБОТА З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ПИСЬМА У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

3.1. Теоретичне обґрунтування попередження порушень письма у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення

Діти із затримкою мовного розвитку, маючи неповноцінний розвиток мовних і немовних передумов найбільш схильні до ризику виникнення дисграфії. Існують методики корекції та попередження порушення письма у даної категорії дітей.

Одним з авторів, що розглядають даний напрямок роботи, є Л.Г. Парамонова, яка пропонує проводити заходи попереджувального характеру в ранньому дитинстві, в середньому і старшому дошкільному віці. У ранньому дитинстві автор вказує на необхідність якомога повніше реалізувати медичну частину профілактичних заходів, на цьому оздоровчому тлі реалізувати психолого-педагогічну частину комплексу.

Особлива увага повинна приділятися повноцінному розвитку усного мовлення дитини. В середньому і старшому дошкільному віці основний зміст профілактичної роботи має бути спрямоване на усунення у дітей можливих передумов дисграфії.

Робота в даному випадку повинна бути спрямована на виховання слухової диференціації звуків мови; усунення звукових замін в усному мовленні; виховання найпростіших видів фонематичного аналізу слів; розвиток оптико просторових уявлень і зорового аналізу і синтезу, формування граматичних систем словозміни і словотворення; збагачення словникового запасу [48].

А.Н. Корнєв поділяє профілактику дисграфії на первинну і вторинну. Первинна профілактика полягає в усуненні основних етіологічних чинників, що мають відношення до дисграфії:

- заходи по попередження патологій плода та новонародженого шляхом охорони здоров'я майбутніх матерів і вагітних, профілактика ускладнень вагітності та попередження родового травматизму;

- заходи щодо зниження соматичної та інфекційної захворюваності дітей в перші роки життя; рання діагностика і своєчасне лікування перинатальної церебральної патології;

- рання діагностика та корекція порушень розвитку мовлення у дітей; вибір адекватних методів навчання грамоті в разі білінгвізму;

- робота з неблагополучними сім'ями і родинами, діти які не відвідують дитячий садок.

Основа вторинної профілактики – це:

- своєчасне виявлення дітей «групи ризику» та проведення з ними корекційно-профілактичної роботи, виправлення фонетико-фонематичних порушень і формування функціонального базису письма, а саме розвиток необхідних мовних навичок і функцій (звукової сторони мови, слухової уваги, фонематичного сприйняття і фонематичних уявлень, навичок фонематичного аналізу і синтезу);

- розвиток візуально-просторового сприйняття і наочно-образного мислення; формування зображувально-графічних здібностей, наприклад, штрихування, обведення тощо; розвиток сукцесивних здібностей за допомогою вправ, що розвивають здатність до аналізу, запам'ятовування і відтворення часовій послідовності явищ; розвиток здібностей до концентрації, розподілу і переключення уваги [31].

С.В. Коноваленко розробила ряд заходів щодо профілактики дисграфії у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Автор пропонує проводити роботу в наступних напрямках: розрізнення груп звуків (голосних і приголосних, голосних, твердих і м'яких приголосних, глухих і дзвінких приголосних), звуковий аналіз і кодування складів і слів, розвиток дрібної моторики і збільшення швидкості письма, розвиток зорового і слухового уваги, загальної координації рухів, моторної, зорової, слухової пам'яті [27].

3.2. Розробка змісту логопедичної роботи з попередження порушень письма у старших дошкільників із загальним недорозвитку мовлення

На засадах теоретичної частини, результатів констатуючого експерименту, аналізу методик щодо попередження порушень письма були розроблені основні етапи роботи з дітьми експериментальної групи (формувальний експеримент, що проводився з кінця лютого до початку квітня 2021 року), Усього було проведено 24 заняття, з них:

- 4 фронтальних;
- 20 індивідуальних занять.

У додатках А-Д представлено розроблені конспекти з таких напрямів роботи:

- розвиток дрібної та артикуляційної моторики;
- розвиток фонематичного слуху і сприйняття;
- розвиток лексико-граматичної сторони мовлення;
- формування та підтримання позитивного емоційного ставлення до занять, до оточуючих і самого себе.

1. Розвиток дрібної і артикуляційної моторики:

- вказівний і середній пальці правої / лівої руки (далі обома руками) «бігають» по столу («чоловічок»);
- по черзі згинати пальці правої / лівої руки, починаючи з мізинця / великого пальця;
- намагатися без відриву малювати дрібну петельку до кінця рядка. (Відзначати місця зупинок і помічати час до зупинки), (можна почати з обведення петельки);
- аналогічне завдання, тільки замість петель малюється невеликий зигзаг (можна почати з обведення зигзага);
- плетіння килимків зі смужок паперу;
- ліплення з пластиліну;
- рухати кульку по горизонтально натягнутій на пальцях рук мотузці мовою вправо, вліво, вгору (діаметр кульки 2 – 3 см, довжина мотузки 60 см, мотузка протягнута через отвір в кульці і зав'язана на вузол);
- ловити кульку губами, з силою виштовхувати, «впливів» його;
- язик – «лопаточка» (поплескувати опуклою частиною чайної ложки за язиком);
- поштовхами натискати краєм ложки на розслаблений язик;
- ложкою, щільно притиснутою до губ, складеним трубочкою, здійснювати кругові рухи за годинниковою і проти годинникової стрілки;
- губи розтягнути в посмішку. Опуклою частиною чайної ложки здійснювати кругові рухи навколо губ за годинниковою стрілкою і проти;
- взяти по чайній ложечці в праву і ліву руку і здійснювати легкі рухами по щоках від низу до верху і зверху вниз;
- кругові рухи чайними ложками по щоках (від носа до вух і назад).
- поплескування чайними ложками по щоках обома руками одночасно від кутів розтягнутого в усмішці рота до скронь і назад.

2. Розвиток фонематичного слуху і сприйняття.

- почувши голосний звук, хлопнути в долоні, приголосний – тупнути ногою;
- дається завдання: «Зараз я буду читати текст, а ти уважно слухай і відповідай на питання, який звук найчастіше зустрічається? »
- дається завдання: «Послухай повторно текст і викладай фішки, почувши твердий звук З »;
- вправу «Звуковий будинок». Слово «коза»: в цьому слові 2 складу, з них 2 приголосних звука і 2 голосних звука

К – приголосний, глухий, твердий;

О – голосний;

З – приголосний, дзвінкий, твердий;

А – голосний.

- вправу «Постав наголос» (даються слова з запропонованого тексту, дитині необхідно поставити правильний наголос) зайчик, кличе, коза, таз, засне;
- у виділених словах визначити, в якому складі і на якому місці звук «З»;
- вправу «Утворити склади з буквою З»: за, зо, зу, зе, зи;
- дається завдання підібрати до 1-му слову підходяще 2-е слово:

Маша їла смачний суп / зуб.

У Зої розболівся зуб / суп.

На городі прийшла коза / коса.

У дівчинки довга коса / коза.

Гра «Розділи предмети» (на столі стоять 2 коробки, над однією коробкою буква З, над іншою – Ж; діти повинні вибрати ті картинки, в назві яких є звук, відповідний букві над коробкою, розподілити їх. Наприклад, викладені наступні картинки: зуби, жаба, змія, жук, ваза, коса, парасольку, дзвінок, лижі, калюжа, пиріжок, стіл. Усі слова спочатку проговорюються.

3. Розвиток лексико-граматичної сторони мовлення

Морфологія:

- завдання на утворення множини імен іменників (за допомогою картинок і без): лист – листя; машина – машини; ромашка – ромашки; будинок – будинки; поле – поля; лев – леви; зуб – зуби; замок – замки; поїзд – поїзди; мова – мови; заєць – зайці. Якщо дане завдання викликає труднощі, то необхідно підібрати якомога більше однотипних прикладів.
- завдання по сюжетній картинці (дитині задаються відмінкові питання). Наприклад: Це хто? – Заєць. Немає кого? – Зайця. Кому? – Зайцю. Бачу що? – морквину. З чим? – З морквою. Про що? – Про зайця.
- Вправа «Було-стало» (у дитини лежать картинки основною стороною вниз; після того, як він перевертає картинку, він кладе її у відповідний ряд і промовляє: «У мене був 1 м'яч, а стало 2 м'ячі, 3 м'яча. У мене було 5 цукерок, а стало 6 цукерок тощо») Цю вправу можна провести також з реальними предметами (машинки).

Словотворення:

- вправу «Описати кімнату» (дитині пропонується перерахувати предмети, що знаходяться в кімнаті із застосуванням зменшувально-пестливих суфіксів). Наприклад: столик, стільчик, дзеркальце, олівчик, собачка, чашечка, ложечка, вазочка, ниточка, стрічка, машинка, ніжка, ручка, мішечок, ключик, рибка тощо.
- Вправа «Готуємо їжу» (дитині пропонується утворити прикметник від іменника. Ми будемо готувати суп з гороху – гороховий суп. Пюре з картоплі – картопляне пюре. Сік з апельсина – апельсиновий сік. Салат з овочів – овочевий салат. Котлети з моркви – морквяні котлети. Торт з шоколаду – шоколадний. Каша з вівсянки – вівсяна. Морс із

журавлини – журавлинний морс. Пиріг з яблук – яблучний. Суп з риби – рибний суп тощо.

- Завдання по сюжетним картинкам (дитині пропонується картинка, на якому зображено дію; говоримо початок пропозиції, а дитина повинна завершити (інший варіант: дитині задаємо питання по картинці)): Мама квітку (поливає). Собака з миски (їсть). Хлопчик на стільці (сидить). Дівчинка на пляжі (лежить / загоряє / гріється). Папа телевизор (дивиться).

Лексика:

- завдання на узагальнення понять (дитині показують картинки однієї теми і просять назвати їх одним словом: комахи, транспорт, фрукти, продукти харчування, електроприлади, овочі, одяг, взуття, риба і т.д.; інший варіант цього завдання: дитині дана сюжетна картинка на одну з цих тем. Наприклад: на зображенні зображені різні риби (акула, сом, щука, карась, риба-пила). Узагальнююче слово: риба.
- «Які родинні слова можна віднести до риби?»
 - Як називається суп з риби? – Рибний.
 - Як звать людину, яка ловить рибу? – Рибак.
 - Куди вранці йде рибак? – На риболовлю.
 - Що він там робить? – Рибалить.
 - Яким гачком він ловить рибу? – Рибальським.
- завдання, в якому потрібно назвати слова, що позначають ознаки предметів. Яка буває риба? Відповіді: велика, маленька, слизька, небезпечна, красива, акваріумна, річкова, морська, різнобарвна тощо.
- «А тепер назви синоніми до цих слів»: велика-велетенська; маленька - крихітна.
- Робота з антонімами. «Ми назвали ознаки, що відносяться до риби, а тепер потрібно підібрати слова-антоніми, що відносяться до риби»

Дитина повинна назвати протилежне слово: велика – маленька, небезпечна – безпечна, довга – коротка, красива – жахлива, повільна – швидка, крихітна – величезна.

- «Назви слова-дії, які відносяться до риби» (Що робить риба у воді?)
Плаває, харчується, розмножується, хлюпається, ховається, дихає, клює тощо.
- Аналіз пропозиції. «Складіть речення зі словами: рибалка, рибний, рибак».

Рибак зловив на річці велику щуку.

Скільки слів в цьому реченні? (Шість)

Назви перше, друге, третє, четверте, п'яте, шосте слово.

Назви слова зі звуком [р] (рибалка, річці)

Назви слово, де звук [р] твердий? (Рибалка)

- Чи знайома наступна прислів'я: «Без праці не виловиш і рибку зі ставка»? Що вона означає? (Потрібно працювати, щоб був результат.)
А що означає вираз «Як риба у воді»? (вести себе впевнено, на своєму місці)

4. Формування і підтримка позитивного емоційного ставлення до занять, до оточуючих і самого себе.

Для ефективного проведення вищевикладених вправ важливо формувати у студента позитивний емоційний настрій, контроль, самоконтроль, мотивацію. Цього можна досягти, якщо використовувати на заняттях з дітьми елементи театралізованої, ігрової діяльності, які дозволяють дітям з інтересом і легкістю занурюватися в заняття, вчать помічати і оцінювати свої і чужі удачі, промахи, емоції. Крім цього, необхідно використовувати заохочення за правильну діяльність дитини. Але необхідно робити це так, щоб у дитини залишалася мотивація і інтерес до подальших занять.

Дитина повинна проектувати поведінку педагога, логопеда, батьків та інших осіб, з ким відбувається спілкування, тому оточення дитини має бути позитивно налаштоване. Їхнє ставлення до дитини має бути як до особистості. Тобто необхідно створювати певну атмосферу на заняттях і поза їх, усувати негативні особистісні риси, знімати емоційну напругу, вчити дитину висловлювати себе, свою індивідуальність, проявляти увагу, турботу, доброзичливе ставлення до оточуючих.

Таким чином, на матеріалі перерахованих завдань, ігор і вправ нами була проведена робота щодо попередження порушень письма в дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення в плані розвитку дрібної і артикуляційної моторики, розвитку фонематичного слуху і сприйняття, розвитку лексико-граматичної сторони мови, формування та підтримки позитивного емоційного ставлення до занять, до оточуючих і самому собі.

3.3. Перевірка ефективності корекційної програми з попередження порушень письма у дітей із загальним недорозвитком мовлення

Після формувального експерименту, в якому взяло участь 5 дітей експериментальної групи (Саша, Денис, Микита, Єгор, Міша), було проведено контрольний експеримент. До нього увійшли ті самі завдання, що й на констатувальному етапі. Використовувалася та ж кількісна та якісна оцінка.

Результати стану дрібної моторики після проведення формувального експерименту покращились. Вони представлені у таблиці 3.1.

Рухи дітей стали плавними, точнішими, ніж раніше. Завдання, де необхідно скласти пальці в кільце – розкрити долоню, Микита виконав без скруті і точно, хоча раніше спостерігалася напруга і виконати це завдання

дитина не могла. Усі діти групи формувального експерименту змогли намалювати необхідні лінії, обвести трафаретом, а також намалювати людину.

Таблиця 3.1

Результати обстеження стану дрібної моторики

Досліджувані	Загальна моторика пальців рук				Загальний результат 1	Навички роботи з олівцем			Загальний результат 2	Навички маніпуляції з предметами				Загальний результат 3	Загальний бал/рівень
	1	2	3	4		1	2	3		1	2	3	4		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Артем	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1	1	0	1	3	10/ високий
Артур	1	1	1	1	4	1	1	0	2	1	1	1	1	4	10/ високий
Саша	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1	1	1	1	4	11/ високий
Нікіта	1	1	1	0	3	1	1	0	2	1	0	1	0	2	7/ середній
Денис	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1	0	1	1	3	10/ високий
Діма	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1	1	1	0	3	10/ високий
Микита	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1	1	1	1	4	11/ високий

Продовження табл. 3.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Єгор	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1	1	1	1	4	11/ високий
Міша	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1	1	1	1	4	11/ високий
Захар	1	1	1	1	4	1	1	1	3	1	1	1	0	3	10/ високий

Навичка маніпуляції з предметами став більш сформованим. При виконанні завдань у багатьох дітей спостерігався контроль за руками.

Вправа «Мозаїка», в якій необхідно викласти візерунок, що стало доступним для Єгора, який раніше цю пробу не виконував правильно.

При виконанні проби з нанизуванням намиста на мотузку у Дениса не спостерігалось напруження. Навпаки, темп його рухів не було порушено, він контролював свої рухи, тому цю спробу він виконав точно.

Результати обстеження моторики артикуляційного апарату у старших дошкільнят з ОНР представлені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Результати обстеження моторики артикуляційного апарату

Досліджувані	Рухова функція губ	Рухова функція щелеп	Рухова функція язика	Рухова функція м'якого піднебіння	Загальний результат (бали)/рівень
1	2	3	4	5	6
Артем	9	4	8	3	24/високий
Артур	9	3	8	3	23/високий

Продовження табл. 3.2

1	2	3	4	5	6
Саша	9	4	8	3	24/високий
Нікіта	7	3	6	2	18/середній
Денис	8	4	7	3	22/високий
Діма	8	4	7	3	22/високий
Микита	9	3	8	3	23/високий
Єгор	8	4	8	3	23/високий
Міша	8	4	9	3	24/високий
Захар	9	4	9	3	25/високий

Спостерігаються поліпшення рухової функції губ у Сашка, Дениса, Микити М, Миші. Стало доступне утримання губ у певній позі за рахунок. Помилки у переключенні з одного руху на інший стало значно менше. Рухи щелепою у Миші та Дениса стали більш широкими та точнішими. Спостерігаються покращення у рухових функціях мови у Сашка, Дениса, Микити та Михайла.

Стало доступне утримання мови у певному стані, рухи стали чіткі та об'ємні. Більшість дітей (9 із 10) мають високий рівень розвитку рухової функції м'якого піднебіння. Їм вдалося впоратися із завданням, де необхідно при висунутій мові між зубами надуті щоки і сильно подути.

Результати обстеження фонематичного слуху та сприйняття представлені у таблиці 3.3.

Із завданням, в якому необхідно було визначити часто звук, що зустрічається, на слух, стало справлятися більше дітей. Денис до формувального експерименту завдання не виконував. В ході контрольного

експерименту за цим параметром він почав виконувати правильно частину завдання з наступним повторенням.

Таблиця 3.3

Результати обстеження фонематичного слуху і сприйняття

Досліджувані	Фонематичні уявлення	Диференціація складів з парними приголосними	Диференціація слів-квазіонімів	Розрізнення опозиційних фонем	Називання звуків в словах по порядку	Визначення кількості складів в словах	Визначення 2,3,4-ого звуків у слові	Середній бал
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Артем	4	4	4	4	4	5	4	4,1
Артур	4	4	3	3	4	4	3	3,5
Саша	4	4	4	3	3	4	4	3,7
Нікіта	2	3	2	2	3	3	2	2,4
Денис	3	3	3	2	3	4	3	3
Діма	4	4	4	4	4	4	3	3,7
Микита	4	4	4	4	4	5	4	4,1
Єгор	4	4	4	3	4	4	4	3,8
Міша	5	5	4	5	4	5	4	4,5
Захар	3	4	4	3	3	4	3	3,4

Микита та Саша почали без повтору робити одиничні помилки та самостійно їх виправляти. Наприклад, у тексті «Двоє цуценя щокою до щоки гризли щітку в куточку», Микита виділив невірний звук «Ш», але відразу виправився. Допомога з боку дорослого їм не знадобилося

Диференціація складів з парними приголосними для дітей експериментальної групи викликала деякі труднощі, але результати, виходячи з контрольного експерименту стали кращими. Наприклад, повтор завдання вимагався лише Денису, а Микита, Єгор та Саша допускали лише поодинокі помилки, пов'язані з кількістю елементів у ряду, заміною складів («ко-ко-го» замість «ко-го-го», «са-са-са-са-са» замість «ца-са-ца»), самостійно виправляючи їх. У іншій групі дітей показники практично не змінилися.

Із завданням щодо диференціації слів-квазіомонімів Денис почав справлятися краще і без допомоги, яка раніше була необхідна йому. Єгор без повторення виправив слово «кістки», вимовленого як «гості» у парі «Кості-гості».

Усі хлопці розрізняють опозиційні фонемі, але Денис виконує завдання лише із допомогою, а Микита зробив помилку та лягнув неправильно на слово «фтарушка», але зрозумів, що помилився і виправився. Мишко виконав все завдання правильно. Темп виконання всіх хлопців став швидшим.

У завданні, де необхідно було назвати звуки у словах по порядку змін практично не відбулося. Помилки поменшало. Тільки Денис почав без допомоги, але з повторенням послідовно виділяти звуки у словах.

У завданні визначення кількості складів у словах діти 3 дитини з 10 виконали завдання правильно). Помилки в основному були поодинокі, наприклад, Єгор, почувши слово «кенгуру», поплескав 4 рази, а при повторенні правильно виконав 3 оплески.

Пошук певних звуків у словах вже не викликав таких труднощів у дітей, які були раніше. Невеликі покращення виконання завдання показали Денис (виконував правильно частково та був потрібний повтор) і Єгор (виправляв помилки самостійно: у слові «мишка» третій звук «Ш», а не «С»), які робили це без допомоги.

Після проведення логопедичної роботи видно поліпшення фонематичного слуху та сприйняття. Помилоч у виголошенні того чи іншого звуку поменшало.

Диференціація приголосних, опозиційних щодо дзвінкості-глухості, для дітей є важким, але здійсненним завданням. Також зміцнилася навичка визначення кількості складів у слові. Середній бал по такому розділу, як фонематичний слух і сприйняття, став вищим у експериментальної групи на 0,56, а й у інших дітей на 0,06.

Результати обстеження лексико-граматичної сторони мови покращилися після проведення логопедичної роботи та представлені в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Результати обстеження лексико-граматичної сторони мовлення

Досліджувані	Морфологія	Словотворення	Лексика
Артем	8 (середній)	7 (середній)	15 (нижче сер.)
Артур	5 (нижче сер.)	4 (нижче сер.)	14 (нижче сер.)
Саша	6 (середній)	6 (середній)	17 (середній)
Нікіта	3 (низький)	4 (нижче сер.)	12 (низький)
Денис	5 (нижче сер.)	4 (нижче сер.)	15 (нижче сер.)
Діма	6 (середній)	5 (нижче сер.)	15 (нижче сер.)
Микита	5 (нижче сер.)	5 (нижче сер.)	16 (нижче сер.)
Єгор	6 (середній)	4 (нижче сер.)	17 (середній)
Міша	9 (вище сер.)	8 (середній)	17 (середній)
Захар	5 (нижче сер.)	5 (нижче сер.)	16 (нижче сер.)

У завданнях з морфології поменшало помилок в освіті іменників множини, іменника в різних відмінках. Але помилки були такі: «стілець» замість «стільці» (Денис), «цукерок» замість «цукерки» (Микита Н.).

Значних змін в узгодженні іменників з числівниками не відбулося. Помилки повторювалися, але в меншій кількості (наприклад, «2 цукерки» замість «2 цукерок» (Микита)).

Незначні зміни були у завданнях із словотворення. Але низький рівень розвитку не показав ніхто. Тільки 3 дитини з експериментальної групи показали результат нижче середнього, 2 дитини з цієї ж групи покращили свої показники до середнього рівня (Саша та Михайло).

Інші діти або повторювали свої минулі помилки, або робили нові, правильно роблячи інше. Наприклад: Артур повторив свою помилку, утворивши зі слова «дерево» слово «дереvence», а Діма не зміг утворити слово «пір'їнка».

Лексичних замінів після проведення формувального експерименту уникнути не вдалося, але їх поменшало. У багатьох хлопців помітні покращення у підборі слів при називанні дитинчат тварин. Проблеми при доборі антонімів не виникали у Саші, Єгора та Миші.

З метою визначення ефективності логопедичної роботи з попередження порушень письма у старших дошкільнят з ЗМР було проведено порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольних експериментів. Нами були зіставлені середні бали контрольної та експериментальної груп (табл. 3.5.)

Виходячи з даних таблиці, можна побачити, наскільки змінилися результати після проведення логопедичної роботи, тобто формувального експерименту.

Таблиця 3.5

**Порівняльний аналіз результатів констатувального та
контрольного експериментів**

Групи	Констатувальний експеримент	Контрольний експеримент
	1	2
Дослідження дрібної моторики		
Контрольна група	9.6 (високий)	9.6 (високий)
Експериментальна група	10.2 (високий)	10.8 (високий)
Дослідження моторики артикуляційного апарату		
Контрольна група	21.8 (високий)	22.4 (високий)
Експериментальна група	19.6 (середній)	23.2 (високий)
Дослідження фонематичного слуху і сприйняття		
Контрольна група	3.3	3.4
Експериментальна група	3.2	3.8
Дослідження лексико-граматичної сторони мовлення		
1. Морфологія		
Контрольна група	5.4 (нижче середнього)	5.4 (нижче середнього)
Експериментальна група	4.4 (нижче середнього)	6.2 (середній)
2. Словотворення		
Контрольна група	4.6 (нижче середнього)	5 (нижче середнього)

Продовження табл. 3.5

1	2	3
Експериментальна група	4 (нижче середнього)	5.4 (нижче середнього)
	1. Лексика	
Контрольна група	14.2(нижче середнього)	14.4 (нижче середнього)
Експериментальна група	14 (нижче середнього)	16.4 (нижче середнього)

Незважаючи на те, що у всіх дітей спостерігається високий рівень розвитку дрібної моторики, слід сказати, що більше наближена до ідеалу виконання завдань експериментальна група, так як показники в цій галузі стали вищими, а значить була покращена дрібна моторика. У моториці апарату артикуляції теж відбулися зміни.

Незначно покращено цю сферу у контрольної групи дітей, а в експериментальній групі простежується зростання від одного рівня розвитку моторики апарату артикуляції (середнього) до іншого (високому).

Порушення фонематичного слуху та сприйняття усунуті лише частково, але позитивна динаміка спостерігається у визначенні кількості складів у слові, диференціації складів, слів, послідовному виділенні звуків у словах.

Лексико-граматична сторона мови була покращена завдяки підібраним вправам на морфологію, словотворення та лексику. Рівень сформованості самостійної мови став вищим, але простежуються лексичні заміни, труднощі утворення іменників, прикметників та ін. Словниковий запас став ширшим і більшим розгорнутим. У мовленні переважають прості пропозиції, але поступово йде перехід до складних у зв'язку з розвитком словникового запасу.

Виходячи з того, що порушення письма є вторинним порушенням, можна дійти невтішного висновку, що попередження цього порушення вимагає часових витрат та зусиль.

Результати контрольного експерименту показали ефективність проведеної корекційної роботи. Основні напрями цієї роботи полягали у розвитку дрібної та артикуляційної моторики; у розвитку фонематичного слуху та сприйняття; у розвитку лексико-граматичної сторони мови; у формуванні та підтримці позитивного емоційного ставлення до занять, до оточуючих та самого себе. Тобто наголос було зроблено на ті аспекти, де діти робили помилки.

Запропоновані вправи підвищили результативність обстежуваних показників. Для досягнення позитивних результатів вищого рівня необхідний триваліший термін навчання. В рамках роботи з такими дітьми, як старші дошкільнята з затримкою мовного розвитку, сформульована гіпотеза про прямий вплив усного мовлення на письмову знайшла своє практичне підтвердження.

ВИСНОВКИ

Порушення письмової мови у старшого дошкільного віку є однією з актуальних проблем логопедії, адже оволодіння письмом – це один із найскладніших видів навчальної діяльності.

На початкових етапах формування навички письма відзначається велика напруга сил дитини, особливо, якщо у тих, хто навчається із затримкою мовного розвитку, у якої спостерігаються порушення всіх компонентів мовної системи. Тому в дошкільному віці важлива саме підготовка до письма та попередження небажаних порушень, а не навчання йому.

Проведене нами дослідження дозволило виявити порушення дрібної моторики, артикуляційної моторики, фонетичного слуху та сприйняття, лексико-граматичної сторони мови у дітей дошкільного віку. Відсутність моторної координації, точності рухів, напруженість є перешкодою у формуванні навички письма. Це призводить до послаблення уваги та появи помилок у правильному накресленні букв.

Нерозуміння значень слів, з яких звуків складаються слова, чим відрізняються ті чи інші звуки, погана диференціація фонем – це все призводить до поганого запам'ятовування букв, оскільки кожного разу дитина співвідносить букву з різними звуками. Звідси і труднощі в розподілі слова на частини. На письмі всі ці порушення виражаються в замінах, пропусках, змішуванні літер, неправильному формуванні словосполучень, далі речень.

З метою практичного обстеження вищенаведених напрямків було проведено констатувальний експеримент. В результаті проведеного обстеження було встановлено закономірність порушень моторики, фонематичного слуху, сприйняття, лексико-граматичної сторони мови із порушеннями письма.

На основі даних проаналізованих джерел та констатуючого експерименту була розроблена та застосована на практиці, з метою виявлення практичної придатності, методика попередження порушень письма у старших дошкільнят із затримкою мовного розвитку. Після закінчення формуального експерименту було проведено контрольне дослідження.

Результати контрольного експерименту показали ефективність проведеної корекційної роботи. Основні напрями цієї роботи полягали у розвитку дрібної та артикуляційної моторики; у розвитку фонематичного слуху та сприйняття; у розвитку лексико-граматичної сторони мови; у формуванні та підтримці позитивного емоційного ставлення до занять, до оточуючих та самого себе. Тобто наголос було зроблено на ті аспекти, де діти робили помилки.

Запропонована методика попередження порушення письма є ефективною, оскільки у обстежуваних старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення спостерігається поліпшення результатів в області дрібної та артикуляційної моторики, фонематичного слуху та сприйняття, лексико граматичної сторони мови.

Розроблену корекційну програму можна застосувати фахівцями закладів дошкільної освіти у своїй професійній діяльності і закладів вищої освіти студентами закладів в практичній діяльності для більш ефективного формування різних сфер, якостей і сторін, які дають змогу запобігати порушень процесу письма у дітей із загальним недорозвитком мовлення старшого дошкільного віку.

Проведене дослідження підтверджує висунуту гіпотезу про те, що оволодіння письмовою мовою залежить від рівня розвитку мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева А. Е. Подготовка детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи (ОНР) к овладению письменной речью: дис. канд. пед. наук : 13.00.03 / Моск. пед. гос. ун-т. Москва, 2007. 194 с.
2. Артемова О. Е. Особливості формування письма у дошкільників з мовними порушеннями. *Монографія*. Київ: Освіта, 2008. 123 с.
3. Бабіна Г. В. Програма педагогічної практики студентів-логопедів / Ю. Ф. Гаркуша, Т. В. Волосовец. Київ, 1997.
4. Батагова А. В. Профилактика и коррекция нарушений письма и чтения. *Логомаг*. 2015. URL: <http://logomag.ru/blog/disgrafia/664/> (дата звернення: 20.11.2020).
5. Безруких М. М., Крещенко, О. Ю. Психофізіологічні механізми формування навички письма у дітей 6-7 та 9-10 років. *Журнал Нові дослідження*. 2013. Вип. № 4. С.4-19.
6. Бервино Е. В. Формирование графических навыков и профилактика дисграфии средствами физической культуры у старших дошкольников с ОНР. *Библиотека материалов для работников школы Педпортал*. 2015. URL: <https://pedportal.net/doshkolnoeobrazovanie/fizkultura/opyt-raboty-tema-laquo-formirovanie-graficheskikhnavykov-i-profilaktika-disgrafii-sredstvami-fizicheskoy-kultury-u-starshihdoshkolnikov-s-onr-raquo-652972> (дата звернення: 10.11.2020).
7. Бобровникова Л. В. Дисграфия как специальное нарушение письма. *Ведущий образовательный портал России*. 2016. URL: <https://infourok.ru/statyadisgrafiya-kak-specialnoenarushenie-pisma-1150583.html> (дата звернення: 18.01.2021).
8. Богачёва С. В. Процесс письма. *Социальная сеть работников образования*. 2014. URL: <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/mezhdistsiplinarnoeobobshchenie/2014/12/04/protsess-pisma> (дата звернення: 18.03.2021).

9. Вершиніна О. М. Особливості словотворення у дітей із загальним недорозвитком мовлення III рівня. *Логопед.* 2004. № 1. С. 34 – 40.
10. Ветлужских А. В. Формирование графических навыков у старших дошкольников с ограниченными возможностями здоровья для успешного овладения письмом и письменной речью. *Библиотека материалов для работников школы Педпортал.* 2015. URL: <https://pedportal.net/doshkolnoe-obrazovanie/raznoe/formirovanie-graficheskikh-navykov-u-starshih-doshkolnikov-s-ogranichennymi-vozmozhnostyami-zdorovyadlya-uspeshnogo-ovladieniya-pismom-i-pismennoy-rechyu-696785> (дата звернення: 15.10.2021).
11. Волкова Г. А. Методика психолого-логопедичного обстеження дітей із порушенням мовлення. Питання диференціальної діагностики: навчально-методичний посібник. Харків: ПРЕСС, 2004. 144 с.
12. Волковская Т. Н., Юсупова Г.Х. Психологическая помощь дошкольникам с общим недоразвитием речи / под научной ред. И.Ю.Левченко. Москва : Национальный книжный центр, 2014. 96 с.
13. Глухов В. П. Основы психолінгвістики: навчальний посібник для студентів педуніверситетів. Київ: Либідь, 2005. 351 с.
14. Гризик Т. І., Тимошук Л.Є. Розвиток мовлення дітей 6-7 років. Київ: «Просвіта», 2007. 222 с.
15. Дьякова, Н. И. Діагностика та корекція фонематичного сприйняття у дошкільників. Київ: Вища школа, 2010. 64 с.
16. Ерастова Н. В. Психофізіологічні основи процесу письма дітей молодшого шкільного віку. *Молодий вчений.* 2016. №19. С. 347-350.
17. Жукова Н. С., Мастюкова Т.Б., Филичева Т.Б. Затримка мовленнєвого розвитку у дошкільників. Київ: «Просвіта», 1999. 239 с.
18. Журова В. А. Особливості уяви у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. *Молодий вчений.* 2016. №9. С. 1120-1122.
19. Зайцева А. С. Особенности мышления дошкольников с ОНР.

Сетевые образовательные сообщества. Проект «Открытый класс». 2012. URL: <http://www.openclass.ru/node/292820> (дата звернення: 20.10.2020).

20. Земляченко М. В., Кутергина Т. В. Профилактика нарушений чтения и письма у детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. *Проблемы и перспективы развития образования: материалы II Международ. науч. конф.* (г. Пермь, май 2012 г.). Пермь: Меркурий, 2012. С. 113-115.

21. Ильина Е. Г. Предупреждение нарушений чтения и письма у детей дошкольного возраста с диагнозом ОНР в условиях подготовительной группы детского сада. *Социальная сеть работников образования.* 2012. URL: <https://nsportal.ru/detskisad/logopediya/2012/09/28/preduprezhdenie-narusheniya-chteniya-i-pisma-u-deteydoskolnogo> (дата звернення: 15.11.2020).

22. Іншакова О. Б. Альбом для логопеда. Київ : Либідь, 2005. 279 с.

23. Каверова Э. А. Корекція звуковимови у дітей із ЗНР з використанням дидактичних ігор. *Спеціальна освіта.* 2015. Випуск № 9. том II. С. 145-149.

24. Каримова Н. В. Диагностика фонематических процессов у детей дошкольного возраста. *Образование и воспитание.* 2016. №2. С. 21-24. URL: <https://moluch.ru/th/4/archive/29/847/> (дата звернення: 19.11.2020).

25. Кашканова Л. З. Методи і прийоми корекції письма і дітей з особливими освітніми потребами. *Молодий учений.* 2012. №10. С. 336-339.

26. Комкова И. Н. Формування функціонального базиса письма у дітей із загальним недорозвитком мовлення. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Виховання і навчання дітей молодшого шкільного віку».* Київ, 2015.

27. Коноваленко В. В. Артикуляционная, пальчиковая гимнастика и дыхательно-голосовые упражнения: *Приложение к комплекту тетрадей для закрепления произношения звуков у дошкольников.* 2-ое издание дополненное. М. : «Издательство ГНОМ и Д», 2001. 16 с.

28. Кононова Л. В. Влияние нарушений чтения и письма на развитие и социализацию ребенка. *Логопедический портал*. URL: <http://logoportal.ru/vliyanie-narusheniy-chteniya-i-pisma-na-razvitie-isotsializatsiyu-rebenka/> (дата звернення: 18.11.2020).

29. Копрова Т. П. Проблемы дисграфии в психолого-педагогической литературе. *Молодой ученый*. 2014. №3. С. 103-108.

30. Корнаухова Т. Н. Особенности формирования лексико-грамматического строя речи у дошкольников с общим недоразвитием речи 66. *Логопедический портал*. URL: <http://logopedy.ru/portal/logopeduseful/307.html> (дата звернення: 20.03.2021).

31. Корнев А. Н. Нарушения чтения и письма у детей: Навчально – методичний посібник. Харків: Алфавіт, 1997. 286 с.

32. Краева О. С. Система развития графомоторных навыков у дошкольников с ОНР для успешного овладения навыками письма. *Библиотека материалов для работников школы Педпортал*. 2016. URL: <https://pedportal.net/doshkolnoe-obrazovanie/obucheniegramote/sistema-razvitiya-grafomotornyh-navykov-u-doshkolnikov-s-onr-dlyauspeshnogo-ovladieniya-navykami-pisma-1211263> (дата звернення: 20.11.2020).

33. Кроткова А. В., Дроздова О. Н. Особенности формирования лексико-грамматического компоненту мовлення У дошкільників із ЗМР III рівня. *Логопед*, 2004. № 1. С. 26-34.

34. Криминалистическое исследование письма: учебное пособие / А. А. Кузнецов, А. Р. Сысенко, К. В. Бугаев, Д. В. Муленков. Омск: Омская академия МВД России, 2009.

35. Кузнецова С. Г. Особенности нарушения письма у детей с ограниченными возможностями здоровья. *Ведущий образовательный портал России Инфоурок*. 2015. URL: https://infourok.ru/osobennosti_narusheniya_pisma_u_detey_s_ovz-320804.htm (дата звернення: 19.11.2020).

36. Кулікова І. Н., Овеснова С. П., Вакеєва О. Б. Використання ігрових технологій в системі роботи з попередження порушення письма і читання у дошкільників. *Спеціальна освіта*. 2014. Випуск № 10. С. 116-119.

37. Левіна Р. Є. Характеристика ЗМР у дітей. *Логопедія сьогодні*. 2009. №1 (23). С. 6-19.

38. Левіна Р. Є. Про генезис порушення письма у дітей із загальним недорозвитком мовлення. *Логопедія сьогодні*. 2009. №4(26). С. 27-40.

39. Левченко І. Ю. *Діти із загальним недорозвитком мовлення: Розвиток пам'яті*. Київ : Просвіта, 2016. 144 с.

40. Лиходедова, Л. Н. Задачи и содержание логопедического обследования при нарушениях письменной речи. *Журнал Ученые записки Российского государственного социального университета*. 2010. № 6. С.207-209.

41. Логинова, Е. А. Предпосылки овладения детьми процессом письма *Специальное образование*. 2016. Випуск № XII. том II. С.90-95.

42. Лурія А. Р. *Письмо і мовлення: Нейролінгвістичні дослідження: Навчальний посібник для студентів психол. фак. вищ. навч. Закладів*. Видавничий центр «Академія», 2002. 352 с.

43. Люсова О. С. Особливості стану ігрової діяльності у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. *Спеціальна освіта*. 2016. Випуск № 12. том II. С. 95-99.

44. Манжосина Н. З. Періодизація загального недорозвитку мовлення. *Соціальна сеть работников образования*. 2012. URL: <http://nsportal.ru/detskiy-sad/logopediya/2012/04/27/periodizatsiyaobshchego-pedorazvitiya-rechi> (дата звернення: 19.12.2020).

45. Миронова Н. А. Консультации для воспитателей. Теоретические аспекты изучения профилактики нарушений письма у детей старшего дошкольного возраста с нарушениями речи. *Всё для детского сада*. URL:

<http://www.moi-detsad.ru/konsultac/konsultac3258.html> (дата звернення: 16.11.2020).

46. Моргачова І. Н. Дитина в просторі. Підготовка дошкільників із загальним недорозвитком мовлення да навчання письма шляхом розвитку просторових уявлень. *Методичний посібник*. Київ : Дитинство, 2009. 212 с.

47. Нищева Н. В. *Примерная адаптированная программа коррекционно-развивающей работы в группе компенсирующей направленности ДОО для детей с тяжелыми нарушениями речи (общим недоразвитием речи) с 3 до 7 лет*: 3 изд., перераб. и доп. в соотв. с ФГОС ДО. СПб. : ООО «Издательство Детство-Пресс», 2015. 240 с.

48. Парамонова Л. Г. *Дисграфія: діагностика, профілактика, корекція*. Харків : «Ранок», 2006. 128 с.

49. Попова О. С. Трудности в овладении письменной речью. *Социальная сеть работников образования*. 2012. URL: <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/logopediya/2012/09/21/trudnosti-vovladienii-pismennoy-rechyu> (дата звернення: 26.10.2020).

50. Попова Е. Ф. Оптимизация формирования предпосылок письма у детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03; Моск. гос. гуманит. ун-т им. М.А. Шолохова. Москва, 2010. 220 с.

51. Репина З. А. Поле речевых чудес : *Учебное пособие по коррекции ОНР у детей с тяжёлыми недоразвитиями речи*. Екатеринбург, 1996. 180 с.

52. Румянцева Е. А. Предупреждение нарушений чтения и письма у дошкольников. *Социальная сеть работников образования*. 2013. URL: <https://nsportal.ru/detskiysad/logopediya/2013/02/10/preduprezhdenie-narushe-niyu-chteniya-i-pisma-udoshkolnikov> (дата звернення: 21.11.2020).

53. Семихватская, С. В. *Диагностика речевого развития учащихся начальных классов: учеб.-метод. пособие*. Магнитогорск: МаГУ, 2005. 77с.

54. Сергеева О. А., Шульга А. В. Аналіз сучасного стану проблеми загального мовленевого недорозвитку у дітей дошкільного віку. *Молодий вчений*. 2015. №6. С. 682 – 684.

55. Симакова Т. Е. Психолого-педагогическая характеристика дошкольников с ОНР. *Социальная сеть работников образования*. 2011. URL: <https://nsportal.ru/detskiysad/logopediya/2011/10/27/psikhologo-pedagogicheskaya-kharakteristikadoshkolnikov-s-onr> (дата звернення: 20.11.2020).

56. Ткаченко Т. А. *Підготовка дошкільників до письма та читання: фонетична символіка: посібник для логопеда*. Зопоріжжя : Гуманітар, 2010. 34 с.

57. Толоконникова Д. Ю. Нарушения письма, дизграфия, дизорфография. *Социальная сеть работников образования*. 2012. URL: <http://nsportal.ru/nachalnayashkola/logopediya/2012/03/17/narusheniya-pisma-dizgrafiya-dizorfografiya> (дата звернення: 18.11.2020).

58. Филипова О. Н. Використання природніх матеріалів для формування моторного праксису у дітей з дизартрією. *Науково-методичний журнал «Концепт»*. 2013. Т. 3. С. 601–605.

59. Филичева Т. Б., Чевелева Н.А., Чиркина Г.В. *Нарушения речи у детей: пособие для воспитателей дошкольных учреждений*. Москва: Профессиональное образование, 1993. 232 с.

60. Филичева Т. Б., Чевелева Н. А., Чиркина М. *Основы логопедии: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Педагогика и психология (дошк.)»*. Москва : Просвещение, 1989. 223 с.

61. Хомська О. Д., Єфимова І.В. *Нейропсихологія індивідуальних различий : навчальний посібник для студентів*. Львів : «Академія», 2011. 160с.

62. Цветкова Л. С. *Нейропсихология счета, письма и чтения: нарушение и восстановление*. Москва: «Юристъ», 1997. 256 с.

63. Что такое дисграфия и дислексия? *Логопедический центр*. 2010. URL: <http://logoped-tut.ru/index.php/articles/27-disgrafiyaдислексиya> (дата звернення: 19.12.2020).

64. Шашаева Е. М. Развитие зрительного анализатора у детей, страдающих нарушениями письменной речи. *Логопедический портал*. URL: <http://logoportal.ru/razvitie-zritel'nogoanalizatora-u-detey/>.html (дата звернення: 20.12.2020).

65. Шеванюк А. Г. Предупреждение нарушений письменной речи у старших дошкольников с ОНР. *ГУО «Волковысский районный центр коррекционно-развивающего обучения и реабилитации»*. 2016. URL: <https://ckroir-volkovysk.schools.by/pages/preduprezhdenie-narusheniipismennoj-rechi-u-starshih-doshkolnikov-s-onr> (дата звернення: 20.11.2020).

66. Шеметова А. А. Особенности овладения письмом старших дошкольников с общим недоразвитием речи. *Совушка*. 2016. №4(6). URL: <http://kssovushka.ru/zhurnal/6/358-osobennostiovladeniya-pismom-starshih-doshkolnikov-s-obshchim-nedorazvitiem-rechi/> (дата звернення: 18.12.2020).

67. Шишкова М. И. Нарушения чтения и письма. *Дефектолог Шишкова Маргарита Игоревна: персональный сайт*. URL: http://shishkova.ru/students/dyslexia_dysgraphia.htm (дата обращения: 19.01.2021).

68. Шереметьева Е. В. Педагогические подходы к выявлению задержки речевого развития в раннем возрасте. *Онтогенез речевой деятельности: норма и патология*. Москва: «Прометей» МПГУ, 2005. С.156–161.

69. Deborah A., Hayden , and Paula A. Square, Motor Speech Treatment Hierarchy: A Systems Approach. *Clinics in communication disorders*. 2006. №3. Vol.4. P.162-173.

70. Denham S. A. Maternal affect and toddlers' social-emotional competence. *American Journal of Orthopsychiatry*. 1989. Vol. 59. P. 368-376.

71. Denham S. A., McKinley M., Couchoud E. A., & Holt R. Emotional and behavioral predictors of preschool peer ratings. *Child Development*. 2015. Vol. 61. P. 1145-1152.

72. Denham S. A., Zoller D., & Couchoud E. A. Socialization of preschoolers' emotion understanding. *Developmental Psychology*. 2007. Vol. 30 No. 6. P. 928-936.

73. Edwards C. P. Promoting social and moral development in young children: Creative approach for the classroom. N. Y.: London, 1986. 212 p.

74. Joan B., Rosenthal M. Rate Control Therapy for Developmental Apraxia of Speech. *Clinics in communication disorders*. 2009. №3. Vol.4. P.190-200.

75. Garner P. W., Jones D. C., & Palmer D. J. Social cognitive correlates of preschool children's sibling caregiving behavior. *Developmental Psychology*. 2006. Vol. 30, No. 6. P. 905-911.

76. Kathleen R. Helfrich Miller. A Clinical Perspective: Melodic Intonation Therapy for Developmental Apraxia. *Clinics in communication disorders*. 2009. №3. Vol.4. P.175-182.

77. Morley M. *The development and disorders of speech in childhood*. Livingston. 2010. 542p.

78. Shantz C. U. The development of social cognition in P. H. Mussen (series Ed.) & J. N. Flavell & E. M. Markman (vol. Eds.) *Handbook of child psychology*. 2012. Vol. 2. P. 495-555.

79. Paula A. Square, Treatment Approaches for Developmental Apraxia of Speech. *Clinics in communication disorders*. 2009. №3. Vol.4. P. 151-161.

80. Susan L.Klick Adapted Cueing Technique: Facilitating Sequential Phoneme Production. *Clinics in communication disorders*. 2009. №3. Vol.4. P.183-189.

81. Yoss K., Darley F. Developmental apraxia of speech in children with defective articulation. *Speech Hear Res*. 1994. №3. Vol. 17. P.399-416.

ДОДАТКИ

Додаток А

Конспект фронтального заняття на тему:

«Автоматизація звуку [Ш]»

Мета: уточнити артикуляцію і ізольоване мовлення звуку [ш]; продовжувати розвивати інтонаційну і мімічну виразність, увагу, дрібну моторику.

Обладнання: картинки «Язичок», «Діти», «Кошеня»; набір картинок «Одяг», «Взуття».

Хід заняття

Логопед: хочете дізнатись, яку історію приготував для вас сьогодні Язичок? Тоді слухайте і допомагай мені розповідати.

Усі дітки по порядку

Вранці роблять всі зарядку.

І наш Язичок вирішив також зробити зарядку разом з дітками.

Язичок зрадив, що буде виконувати з дітками зарядку (*вправа «Посмішка»*) Діти займаються з обручами, і Язичок теж взяв обруч (*вправа для губ «Бублик»*). Діти відпочивають на матрасах, і Язичок теж відпочиває (*вправа «Лопата»*). Діти прогнули свої спинки, і Язичок теж (*вправа «Чашечка»*). Діти стали підкидати м'ячики вгору, і Язичок теж (*вправа на повітряний струмінь «Фокус»*). Закінчилася зарядка, діти рівненько встали, і Язичок теж (*вправа «Парус»*). Закриваються двері спортивного залу (*діти показують рухи долонями*): ш-ш-ш. Діти побігли одягатися. А слідом за ними вітерець летить, підганяє: ш-ш-ш (*спочатку тихо, потім голосно*). Одягаються діти. (*Дитина слідом за логопедом виконує кругові погладження на кожному пальчику*): Шша, шшо, шші, шше, шшу.

Логопед.: – Що роблять діти? Діти (*одягаються*)

Логопед. Оберіть одяг, який одягають діти. (*Діти вибирають потрібні картинки*)

Логопед. – А що це залишилося? Діти. (*Взуття.*)

Логопед. - Що з взуттям роблять діти? Діти. (*Взувають.*)

Логопед. – Давай покажемо, як вони це роблять.

Дитина масажує по пальчикам другої руки і повторює за логопедом:

Ши, ше, ша, шо, шу.

Логопед. А тут одягається Маша (*виставляємо картинку*). Вона одягає лише той одяг і взуття, в назві яких є звук [ш].

Д/гра «Що одягне Маша?»

(Дитина вибирає той одяг, в назві якої є звук [ш]).

Футболка, штани, колготки, шкарпетки, сарафан, шортики, шуба, туфлі,чоботи, шапка, черевики, тапочки, майка, шарф, жилетка?

Мовленнєва гра «Четвертий зайвий»

Спідниця, шапка, шарф, шляпа.

Миша, лоша, шимпанзе, слон.

Швидка допомога, бус, пожежна машина, шкільний автобус.

Пилосос, швейна машинка, шурупокрут, пральна машинка.

Кішка, м'яч, машинка, неваляшка.

Логопед. – Дочекався Язичок Машу і пішов разом з нею. А поки вони йдуть, ми про них поговоримо. Я почну, а ти закінчи:

Язичку дуже подобається Ма ...

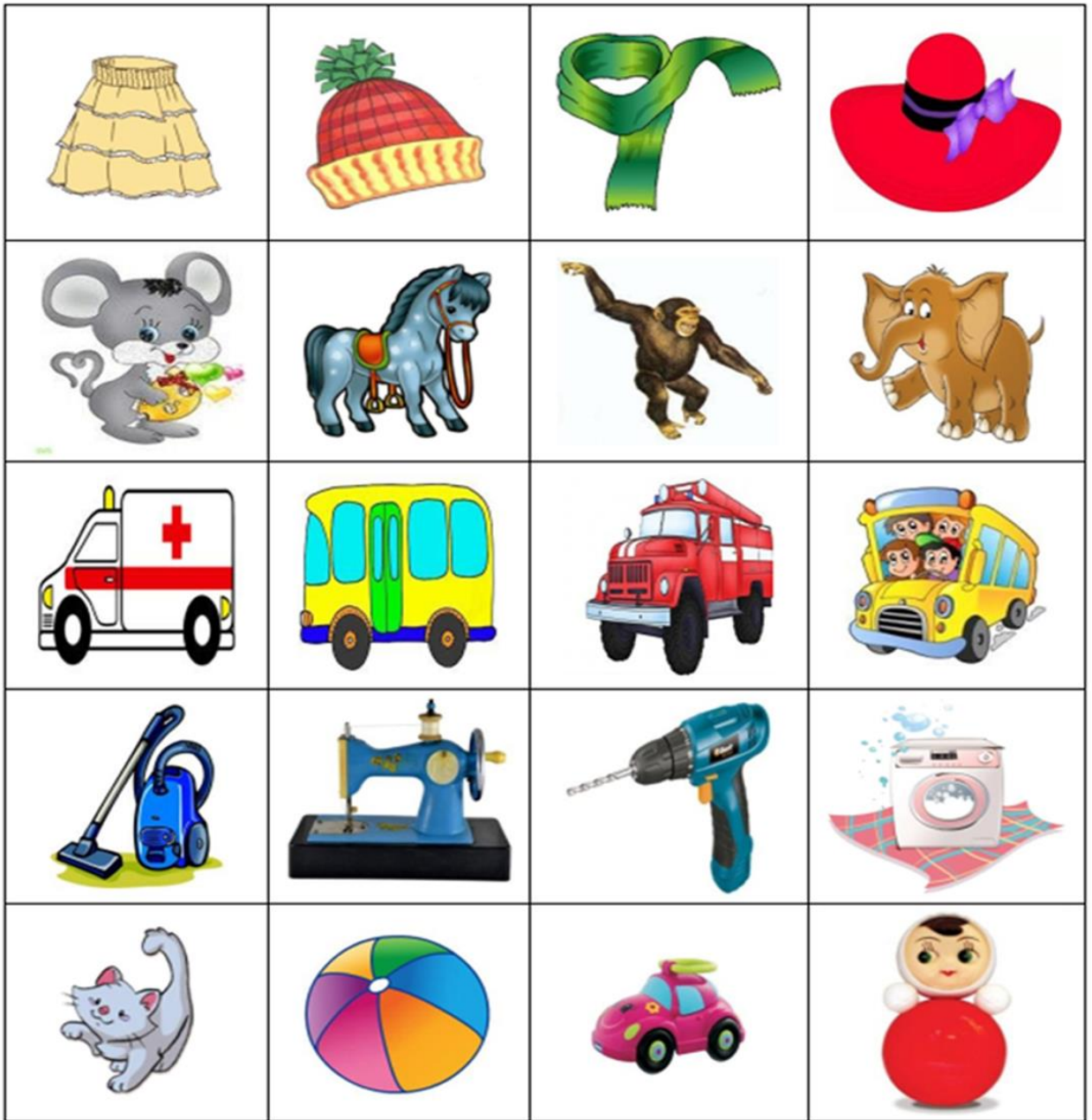
Він часто згадує про Ма ...

Сумує, коли поруч немає Ма ...

Радіє, коли бачить Ма ...

А зараз йде за руку з Ма ...

Йдуть Язичок з Машею і побачили маленьке мишення, яке хотіло поласувати сиром, а для цього йому потрібно було пройти по доріжці, і в цьому йому допомогли Маша з Язичком.

Допоможи Шушику поласувати сиром:
вказівним пальчиком "йди" до сиру.
Чітко вимовляй звук [Ш].

Довідка: шапка, мишка, машина, шоколад, дошка, шорти, шишка, чашка, штанга, подушка, шипшина, шиншила.

Мовно-рухлива гра «Сонячний день»

Діти утворюють коло, присідають, а потім виконують рухи відповідно до віршованого тексту.

Сонце веселе проснулось лише (встати і потягнутись)
 Зразу з-за обрію сонечко вийшло (крокування на місці)
 І почало свою сонячну справу (ритмічні повороти тулуба у
 сторони з одночасним відведенням руки вбік.)
 Сяло сонце, світило та грало. (махи руками)
 Промінь метелика тихенько торкнувся, (присісти і пострибати, як жабки)
 Той враз прокинувся і стрепенувся
 Другий промінчик жабеня приласкав,
 Воно усміхнулось й взялося до справ
 Ось промінець їжачка розбудив,
 Він по стежиночці подріботів (швидко пересуватися дрібними
 кроками)
 Квіти пелюстки свої розкривали,
 Радісно сонечко ясне вітали (руки округлити, підняти над головою,
 виконати нахили тулуба у сторонни)

Логопед.: пішли Маша з Язичком далі по стежинці, і побачили на своєму шляху маленьку змійку, яка сиділа на дереві і шипіла.

Змійка чудово вміє шипіти. Сьогодні вона вирішила нас навчити вимовляти свій улюблений звук [ш]. Тому і придумала ось такі чудові пісеньки зі складів. Вона пропонує разом з нею їх заспівати.

1. шшша – шша – ша

шшшу – шшу – шу

шшше – шше – ше

шшшо – шшо – шо

шшши – шши – ши

2. *ша – шу – ше – ши – шо*

ша – ши – ше – шо – шу

шу – ше – ша – ши – шо

ши – ше – шо – ша – шу

шо – ши – ша – ше – шу

ше – шу- ши – шо – шу

Підсумок заняття.

Логопед. Нам пора прощатися з мишкою, Машою та Язичком. Ми сьогодні дуже добре їм допомогли! А який звук допомагав тобі на нашому занятті?

Діти . Ш-ш-ш.

Логопед. Чи сподобалося вам сьогоднішнє заняття? Де побував Язичок?

Діти прощаються з Язичком, а педагог від імені Язичка дякує малятам за теплий прийом та цікаво проведений час.

**Конспект індивідуального логопедичного заняття на тему:
«Пригоди маленького жучка. Автоматизація звуку [р]».**

Мета: автоматизувати вимову звуку [р] у словах, словосполученнях; розвивати фонематичний слух; удосконалювати навички звукового аналізу слів; збагачувати та активізувати словник за лексичними темами : «Комахи», «Квіти». спонукати дитину до відповідей розгорнутою фразою.

Обладнання: іграшка жучка-сонечка, дзеркало, складові таблиці, малюнки, картки з завданням для розвитку дрібної моторики.

Хід заняття.

I. Організаційний момент.

Логопед. Доброго дня! Сьогодні до нас завітав маленький жучок, як його звати? (*Жучок – сонечко*). Він прилетів для того, щоб навчитися гарно вимовляти звук [р], тому що сонечко вміє добре вимовляти лише [ж] давай допоможемо жучкові.

II Артикуляційна гімнастика.

Та перед тим, як розпочати нашу роботу, давай ми зробимо вправи для нашого язичка, щоб він став слухняним.

Артикуляційні вправи: «Усмішка», «Чашечка», «Смачне варення», «Маляр», «Лоша».

Положити кінчик язика на нижню губу і «поплескати» його губами, потім висувати язик з рота і ховати в рот, а потім «посукати» язиком за верхніми зубами.

(Чергувати вправи з вимовою звуку).

III. Автоматизація звука р у складах.

Логопед. Давай ми з тобою покажемо як [р] вміє товаришувати з іншими звуками (*утворення складів з голосними звуками, зі збігом приголосних, в обернених складах*).

IV. Автоматизація звука р у словах.

Логопед. А тепер покажімо жучкові, який звук [р] важливий. Якщо звук [р] сховається – то слово втратить своє значення. Давай спробуємо разом відгадати ці слова:

Т..оянда, айст...а, чо...ноб...ивці, жо...жина, п...олісок, ба...вінок, ...омашка.

Молодець, а скажи, будь ласка, що ми з тобою називали?

V. Утворення множини іменників.

Логопед. Жучок розповів мені, що в них в лісі живе метелик, який дуже хвастливий. Побачить на галявині ромашку і каже: У вас одна ромашка, а у мене багато...? Чого?

Зустріне бджілку, яка сидить на проліску і говорить: «У тебе один пролісок, а у мене багато...» Чого?»

Біля будиночка жучка-сонечка росте одна троянда, а біля будинку метелика багато...? Чого?»

Бджілка побачила одну жоржину, а метелик багато ...? Чого?

У осі один чорнобривець, а у метелика багато ...? Чого?

VI. Фізкультхвилинка « Сонечко-жучок». Молодець, ти добре попрацював, а тепер відпочиньмо трішки.

Сонечко гарненьке,

Цяточки чорненькі.

На листку гойдається

Лапками вмивається.

VII. Звуковий аналіз слів.

Логопед. Сонечко розповіло мені, що одного разу мама відправила його знайти і принести квіти, щоб прикрасити будинок, але принести лише ті квіти, в назві яких є звук [p]. Але наш жучок не зміг впоратися із завданням. Пропоную показати жучкові, як би ми виконали це завдання.

(Дитині роздаю картинки із зображенням квітів, а дитина відбирає лише ті, в назві яких є звук [p] і складає з ними речення).

VIII. Розвиток дрібної моторики.

Логопед. А тепер щоб жучок-сонечко запам'ятав гарно дорогу від лісу до нашого садочка, намалюймо її.

(дитина виконує завдання за допомогою ручки та лабіринту).

IX. Підсумок заняття.

Логопед. Молодець. Жучкові, ми гадаємо, сподобалось у нас і він ще прилетить, щоб навчитися гарно вимовляти звук [p], а з допомогою карти, що ти намалював, він легко знайде дорогу додому.

**Конспект заняття з розвитку фонетико-фонематичної складової мовлення на тему «Забудькуваті клоуни»
ч(Диференціація звуків [Т]- [Д] в словах)**

Мета: розвивати фонематичний слух, психічні процеси (увагу, слухову та зорову пам'ять, логічне мислення), дрібну та загальну моторику, вчити дітей розрізняти звуки [Т]- [Д] між собою за артикуляцією і на слух, в складах, словах; продовжувати вчити визначати місцезнаходження цих звуків у словах. удосконалювати вимову та артикуляцію звуків [Т]- [Д]; корегувати мовне дихання, стимулювати кінестетичні відчуття м'язів мовного апарату.

Матеріали та обладнання: 2 клоуни з буквами «Т» і «Д» – Томка і Домка, люстерка, носові хустки, картинки з зображенням транспорту (дирижабль, мопед, мотоцикл, велосипед, самокат, бульдозер, літак, вертоліт, троллейбус, автобус, каток, поїзд), предметні картинки, в назвах яких є звуки [Т]- [Д], колеса з картинками для звукового аналізу, фішки для звукового аналізу, повітряні кульки, 2 валізи з буквами «Т»- «Д», карточки на кожному дитину (дзвінок і дзвінок перекреслений).

Хід заняття

I. Організаційний момент

Логопед:-Діти, сьогодні до нас завітали гості. А які ви дізнаєтесь, коли відгадаєте мою загадку:

На арені виступає

І шалений успіх має.

Чиї витівки і сміх

Звеселяють нас усіх?

(Клоун)

Логопед: Так. Це клоун. А де працює клоун? (У цирку).

Логопед: А до нас приїхали здалеку 2 клоуни. Ось вони. Познайомтесь-Томка і Домка. Ви знаєте, щоб бути клоуном, треба красиво і правильно розмовляти з публікою. А для цього їм приходиться багато працювати: робити артикуляційну гімнастику, різні вправи і вчити багато віршів. А давайте і ми з вами, щоб правильно вимовляти всі звуки та красиво говорити, зробимо гімнастику для губ і язика.

II. Основна частина

1. Артикуляційна гімнастика (артикуляційні вправи для правильної вимови звуків [Т]- [Д])

2. Самомасаж

Логопед: А тепер покажемо клоунам, що і ми уміємо робити, як вони, перетворимося на клоунів:

«Я гарний клоун» (розтирання лоба від середини до висків)

«Одягнемо шапочку» (розтирання волосистої частини голови від середини до вух)

«Намалюємо брови» (розтирання лоба від брів до волосистої частини голови)

«Намалюємо вуса» (розтирання пальцями від середини верхньої губи до кінчиків рота)

«Веселий клоун» (потягнути пальцями куточки рота вгору «усмішка»)

«Сумний клоун» ((потягнути пальцями куточки рота вниз «сум»)

«Вмили личко» (обертові погладжувальні рухи по обличчю)

3. Порівняння артикуляції звуків [Т]- [Д]

Логопед: Діти, а скажіть, який перший звук у слові Томка? ([Т]). А в слові Домка? ([Д]). Сьогодні ми з вами будемо вивчати звуки [Т] і [Д], а в цьому нам допоможуть ці веселі клоуни.

Логопед: Візьміть люстерка і вимовте звук [Т]. Де знаходиться язик, коли ми вимовляємо цей звук? (Артикуляція звука візуальна: язик – вгорі, губи – в «усмішці», голос – «спить»). В якому положенні губи? Голос спить чи не спить?(Аналогічна робота проводиться зі звуком [Д]).

4. Дидактична вправа «Не помились!»

Логопед: – А зараз ми з вами пограємо в гру «Не помились!». (Розрізнення звуків [Т] і [Д] між собою: Т, Д, П, Т, О, Д, Т). Я буду називати вам різні звуки, а ви, якщо почуєте звук [Т] – підніміть карточку з закресленим дзвіночком, а якщо почуєте звук [Д] – підніміть карточку з дзвіночком. (Аналогічна робота проводиться зі складами і словами)

5. Визначення місцезнаходження звуків [Т] і [Д] у словах.

Логопед: А ви знаєте, що клоуни дуже поспішали до нас і кожному з них хотілося приїхати якомога швидше, тому вони добиралися на різних видах

транспорту. Хочете дізнатися, на якому виді транспорту добиралися до нас Томка і Домка? Тоді візьміть свої картинки, на яких зображений транспорт і визначте, в якому слові є звук [Т], а в якому звук [Д] і де вони знаходяться (на початку, в середині чи в кінці слова) та покладіть ці картинки до клоунів.

Логопед: Так, от тепер ми знаємо, що Томка їхав на....., а Домка їхав на....

6. Фізхвилинка «Транспорт».

Логопед: А тепер ми покажемо з вами клоунам, які види транспорту ми вже знаємо:

Наземний. Підземний, повітряний, водний

Нас транспорт домчить будь-куди вже сьогодні.

Вантажний буває він і легковий,

А ще спеціальний і допоміжний.

(Діти супроводжують текст відповідними рухами за задумом логопеда).

7. Дихальна гімнастика.

Логопед: Томка і Домка приїхали до нас зі своїми різнокольоровими кульками. Хочете пограти з ними? Подмухаємо на них, хай летять.

Логопед: Ой, діти, а ми переплутали, де кульки Томки, а де Домки. Як же нам їх розрізнити? Я знаю, що на кульках є малюнки. На кульках Томки зображені предмети, в назвах яких є звук [Т], а на кульках Домки – предмети, в назвах яких є звук [Д]. Беріть по одній кульці і спробуємо розділити їх.

8. Звуковий аналіз слів.

Логопед: -Томка і Домка їхали до нас дуже довго і в їхньому транспорті зламалися колеса. Транспорт буде справлений тоді, коли ви візьмете собі колесо, на якому є картинка і виконаєте завдання. Назвіть слово, яке намальоване на колесі в клітинках під зображенням позначте фішками голосні та приголосні звуки. (Діти вибирають собі колеса та виконують звуковий аналіз слова).

Логопед: Молодці! Допомогли клоунам. От такі ви вмієте робити фокуси з колесами! А тепер клоунам треба збиратися в дорогу. Вони вам дякують за відремонтовані колеса і за те, що їм було дуже цікаво з вами. Томка і Домка запрошують вас до себе в гості, до цирку. А летіти додому вони вирішили на вертольотах.

9. Пальчикова гімнастика «Вертоліт»

Вертоліт, вертоліт

Вирушає у політ

Швидше лопаті крути-

Вертоліт, лети, лети!

(Пальці обох рук, окрім вказівних і великих, переплітаються між собою. Вказівні пальці витягнуті вперед і торкаються подушечками один одного. Великими пальцями виконувати кругові рухи).

10. Дидактична гра «Забудькуваті клоуни»

Логопед: Полетіли клоуни. Але ж які вони забудькуваті! Вони забули свої валізи з речами. Діти, ось валізи. Одна-для Томки, друга для Домки. Візьмемо їхні речі і покладемо в валізи, а потім відправимо їх поштою. І як завжди, в назвах речей Томки є звук [Т], а в в назвах речей Домки є звук [Д].

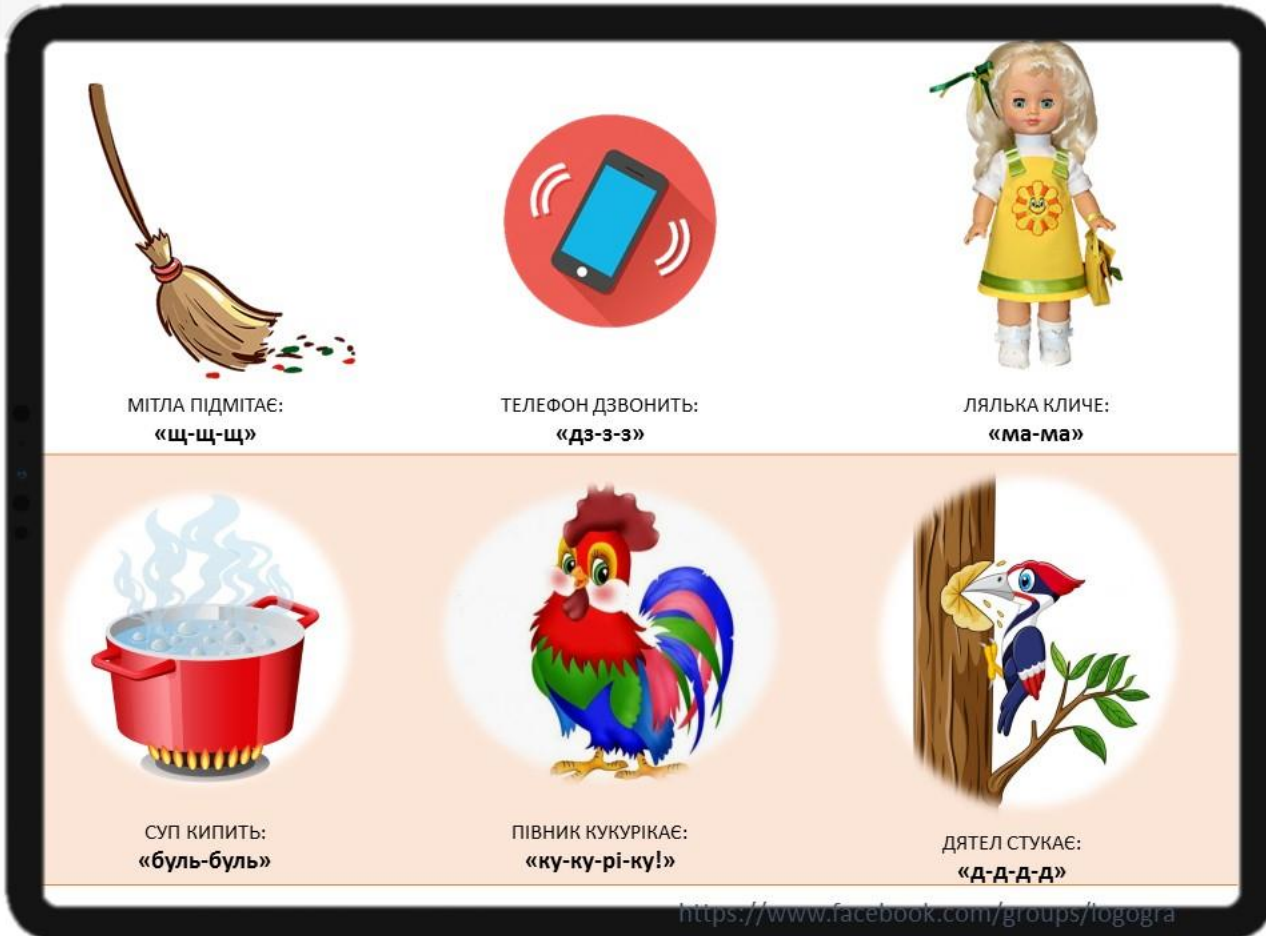
III. Підсумок

Логопед: Сподобалось вам зустріч з клоунами? Що найбільше вам сподобалось?

Логопедичні картки для звуконаслідування

Мета: розвиток слухової уваги, здатності до звуконаслідування.

Хід гри : логопед інтонацією та мімікою заохочує дитину повторити під час паузи слово або звуки.

 <p>МІТЛА ПІДМІТАЄ: «щ-щ-щ»</p>	 <p>ТЕЛЕФОН ДЗВОНИТЬ: «дз-з-з»</p>	 <p>ЛЯЛКА КЛИЧЕ: «ма-ма»</p>
 <p>СУП КИПИТЬ: «буль-буль»</p>	 <p>ПІВНИК КУКУРІКАЄ: «ку-ку-рі-ку!»</p>	 <p>ДЯТЕЛ СТУКАЄ: «д-д-д»</p>

<https://www.facebook.com/groups/logogra>

ТИГР РИЧИТЬ:
«Р-Р-Р»

КОРІВКА МУКАЄ:
«МУ-МУ-МУ»

МАШИНА СИГНАЛИТЬ:
«БІ-БІ»

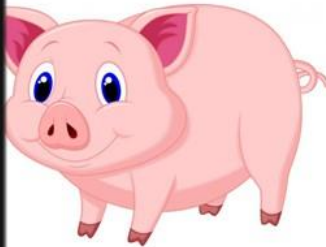
ГОРОБЕЦЬ ЦВІРІНЬКАЄ:
«ЦВІРІНЬ-ЦВІРІНЬ»

ГОЛУБ ВУРКОЧЕ:
«УР-УР-УР»

КІШКА НЯВЧИТЬ:
«НЯВ-НЯВ»

СВИНКА ХРЮКАЄ:
«ХРЮ-ХРЮ»

КОЗА МЕКАЄ:
«МЕ-МЕ-МЕ»

ОВЕЧКА БЕКАЄ:
«БЕ-БЕ-БЕ»

КОНИК ІРЖЕ:
«І-ГО-ГО»

СОБАКА ГАВКАЄ:
«ГАВ-ГАВ»

ЖАБА КВАКАЄ:
«КВА-КВА»

ДВЕРІ СКРИПЛЯТЬ:
«СКРИП-СКРИП»

ЧОБІТКИ ХЛЮПАЮТЬ:
«ХЛЮП-ХЛЮП»

ДОЩ НАКРАПАЄ:
«КРАП-КРАП»

ДОЛОНІ ХЛОПАЮТЬ:
«ХЛОП-ХЛОП»

ДІВЧИНКА ПЛАЧЕ:
«А-А-А»

ПОТЯГ ІДЕ:
«ЧУХ-ЧУХ»

ДЗВІНОЧОК ДЗВЕНИТЬ:
«ДЗЕНЬ-ДЗЕНЬ»

ЗМІЯ ШИПИТЬ:
«Ш-Ш-Ш-Ш»

БОЛИТЬ ЗУБ:
«О-О-О»

ТЕЧЕ ВОДА:
«СССССССС»

ДАДЗВЕНІВ БУДИЛЬНИК:
«ДЗ-ДЗ-ДЗ»

БАРАБАНИТИ В БАРАБАН:
«БАМ-БАМ»

**Конспект фронтального заняття для дітей старшої логопедичної групи
із ЗМР на тему: «Спорт»**

Мета: Познайомити дітей із літніми та зимовими видами спорту. Уточнити назви спортивного інвентарю. Закріпити вміння утворювати відносні прикметники у значенні матеріалу та його властивостей; уміння використовувати у мовленні словотворчих морфем іменників без зміни звукової структури кореня похідного слова та користуватися ними. Вдосконалювати вміння використовувати іменники жіночого та чоловічого роду. Формування навичок виділення слів із речень за допомогою запитань: Хто? Що робить? Що?..Розширювати словниковий запас назвами спортивного інвентарю, назвами приміщень, де займаються та змагаються спортсмени, іменами відомих українських спортсменів (А.Шевченко, Я. Клочкова, В. Кличко, О. Баюл, О. Харлан). Розвиток слухової уваги, почуття ритму, імпресивного мовлення, загальної та дрібної моторики. Виховувати у дітей бажання займатись спортом, наполегливість, самостійність, впевненість у собі.

Матеріал: фото відомих спортсменів, картки із зображенням спортсменів та спортивного інвентарю, схеми речень, картки до вправи «Четвертий зайвий», мнемо таблиця до скоромовки.

Хід заняття

1. Організація дітей до заняття

Послухайте загадку і спробуйте дізнатись про що будемо сьогодні розмовляти:

Бокс, хокей, бобслей, футбол,

Сноуборд і волейбол.....
Стадіон, басейн, корт –
Об'єднало слово.....спорт.

2. Момент заохочення до заняття

Логопед пропонує оглянути кімнату. (Кімната розділена на дві частини: 1 – зображення зимових видів спорту, 2 – зображення літніх видів спорту. По центру фотографії відомих українських спортсменів).

Яна Клочкова – «золота рибка», плавчиня;

Андрій Шевченко – футболіст;

Володимир Кличко – боксер;

Оксана Баюл – фігуристка;

Ольга Харлан – Фехтувальниця шаблею.

Логопед повідомляє тему заняття та пропонує «перетворитись» на спортивних експертів.

3. Вправа на узгодження рухів зі словами (рухи можна обговорити з дітьми)

Ми зарядкою займатись

Починаємо ще зранку.

Раз – два,

Ширше крок!

Роби з нами,

Роби так!

Широко розкинув гілки,

Біля дому старий клен.

Вигнув спинку кіт сусідчин –

Фізкультуру любить він.

Раз – два,
Ширше крок!
Роби з нами,
Роби так!
Птах розправив крила,
Прокинувшись на зорі.
Мишко лапи розминає
У барлогу на килимі.
Раз – два,
Ширше крок!
Роби з нами,
Роби так!

4. Логопед звертає увагу дітей на зимові види спорту

- лижний сорт;
- хокей;
- сноуборд;
- фігурне катання тощо.

Наголошує, що види спорту можуть бути колективними та індивідуальними та пропонує дітям їх назвати.

5. Дидактична гра «Назви спортсмена»

- Бігає на лижах (Хто?) – лижник
- Стріляє з гвинтівки (Хто?) – біатлоніст
- Забиває шайбу (Хто?) – хокеїст
- Їздить на ковзанах (Хто?) – фігурист
- спускається на бобі (Хто?) – бобслеїст

6. Гра «Що кому потрібно?». Вчитель – логопед показує карточку із зображенням спортсмена, називає його та пропонує дітям назвати спортивний інвентар, що потрібен спортсмену. У дітей картки із зображенням різного спортивного інвентарю.

7. Вправа «Хлоп – топ». Вчитель – логопед називає види спорту та пропонує дітям плеснути у долоні, коли почують індивідуальний вид спорту та тупнути ніжкою, коли почують колективний вид спорту.

Хокей, фігурне катання, біг на лижах, бобслей, біатлон, естафета з бігу на ковзанах тощо.

Переходять у сектор із літніми видами спорту. Вчитель – логопед пропонує дітям назвати види спорту при потребі допомагає їм. Розповідає, що любим видом спорту може займатися як жінка так і чоловік.

8. Дидактична гра «Він та вона». Логопед показує карточку та просить назвати спортсмена у чоловічому та жіночому роді:

- плавець, плавчиня;
- тенісист, тенісистка;
- футболіст, футболістка;
- боксер, боксера і т.д.

9. Вправа «Покажи слово – дію». Логопед пропонує дітям показати дії спортсменів:

Тенісист відбиває ракеткою м'яча.

Плавець пливе на спині.

Волейболіст подає м'яча.

Футболіст веде м'яча.

Гімнастка рухає стрічкою.

10. Гра «Будь уважний!». Логопед роздає дітям картки із зображенням спортсменів. Називає вид спорту, а дитина, що має відповідну картку робить крок вперед та відповідає повним реченням. Зразок: Я хокеїст. Мені потрібні ковзани, форма, шлем, ключка, шайба. Я гімнастка. Мені потрібна форма, стрічка, м'яч.

11. Вправа «Склади речення». Вчитель – логопед дітям роздає картки із схемами речень та із зображенням спортсмена. Завдання: скласти речення за схемою.

Футболіст забив м'яч.

У гімнастки стрічка.

Лижник їде з гори.

12. Дидактична гра «Що із чого?»

Якщо м'яч із гуми, то він..... гумовий;

Якщо ключка із дерева, то вона дерев'яна;

Якщо стрічка із атласу, то вона атласна;

Якщо шпага з металу, то вона металева;

Якщо рукавиці зі шкіри, то вони шкіряні;

Якщо окуляри із пластмаси, то вони ... пластмасові.

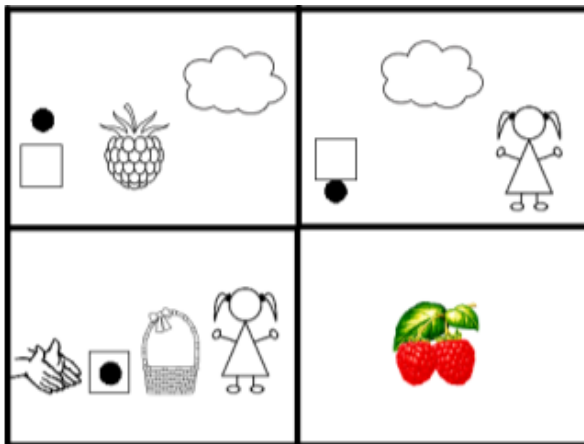
13. Заучування скоромовки за мнемотаблицею

Над малинкою хмаринка,

Під Хмаринкою Маринка,

Рве у кошик Маринка

Спілу ягідку – малинку.

14. Продуктивна діяльність. Вправа «Четвертий зайвий».

Визначити спортивний інвентар, що не підходить до даного виду спорту та розфарбувати його.

15. Підсумок заняття.